Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. Річник

ЧИСЛО 4 КВІТЕНЬ 1936

М. БУТОВИЧ ГАРМАШ, Ґваш.

Власність дир. Скопляка, кліша »Мистецтва«.

Ф. НЕВЕСТЮК

У СЕВАСТОПОЛІ

29. IV. 1918 р.

Кипить, немов у муравлищі,
У севастопольському порті,
А море гойдає, колише
Воєнні кораблі, мов форти.

Це міноносці і крейсери
Колишуться на срібних водах,
Синь неба щоглами підперли
І вдихують весняний подих.

В нутрі тих велитнів холодних
Горить любов до України...
Любов до рідного народу
Живе в сталевих, сірих стінах.

Досить наруг, насилля досить,
Настала вже хвилина мести!«
І гасло шле »Побідоносець«:
»Український прапор піднести!«

І лине гасло понад морем
По крейсерах і міноносцях...
І вже лежать чужі прапори,
Як збиті птахи на помостах...

І котиться вже рейдом лунко,
Як наказ хвилі, наказ чести:
»До борту стань! На прапор струнко!
Український прапор піднести!«

Заграли сурми на палубах
І злетіли нові прапори:
Жовтоблакитні, рідні, любі
Замаяли над Чорним Морем...

А сині хвилі колихали
На Чорнім Морі білі піни
А фльота яссу віддавала
На честь і славу України...

Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917-20

(Подав лейтенант фльоти *Святослав Шрамченко.*

В додаток до моеї статті в ч. 11. 1934 р. в „Л. Ч. Кал.“ „Українська Морська піхота в рр. 1917/20“ на запитання читачів „Літ. Черв. Калини“ подаю ще відомости про однострій Української Морської піхоти, щоб доповнити те, що пропущено там.

Цей однострій був у 1917. р. і за гетьмана у 1918 році — зелений-хакі, у 1919 році для 1 Гуцульського полку Мор. піхоти і для 2 полку Мор. піх. з чорного сукна, а у 1920 р. знову зелений.

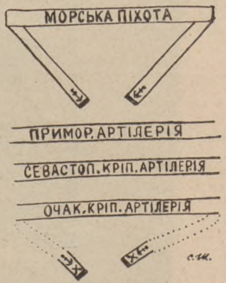
У 1919 році для 1 Гуц. п. Мор. піхоти і 2. п. М. п. випустки наоколо відзнак на рукавах і на штанах: червоні (на штанах лише для підстаршин і козаків, бо старшини мали там золоті лямпаси).

У 1920 р. в остаточно-загальному однострою Морської піхоти (див. таблицю відзнак в ч. 11. 1934): старшинські відзнаки золоті і на чорному сукні (як і підстаршинські) з чорними випустками і чорним кантом на штанах для всіх.

На чорних погонах 1 Гуц. п. Мор. піх. і 2-го полку був металевий золотий якір і літери „1 Г“ і „2“ для старшин і підстаршин і жовті мальовані для козаків.

У 1920 р. на погонах (зелених) був лише металевий золотий якір для старшин і підстаршин і жовтий мальований для козаків.

Остаточні підстаршинські відзнаки, як і ранґи усталені були в Морській піхоті у 1920 році такі самі, як і в Укр. Армії, тільки до ранг останньої доходить додаток „Морської піхоти“, а саме: Гуртковий Морської піхоти, Районий Морської піхоти, Чотовий Морської піхоти і Бунчужний Мор.

піхоти, а до армійських відзнак на ковнірі доходить золотий якір.

Кашкет у 1917 р. і за гетьмана у 1918 р. був зелений з зеленим дашком, у 1919 році в Дивізії Морської піхоти — чорний з чорним сукняним даш-

ком. 2-ий полк Мор. піхоти мав одну сотню з чорними кашкетами без дашків, як у матросів і з чорною стрічкою з білим написом „Морська піхота“.

Кокарди на кашкетах у 1917/1920 рр. у старшин і підстаршин звичайні випуклі, як і в Укр. Армії, для козаків такі самі плоскі, лише у Мор. піхоти тризуб з хрестом.

Гудзики великі і малі золоті з якорем належали за весь час 1917/1920 рр. старшинам, підстаршинам і козакам Морської піхоти.

Козакам Мор. піхоти, які на побережжі моря обслуговували шлюпки і катери Морської піхоти, а також всій козачій обслузі Приморської артилерії і козакам гарматніх частин морських кріпостей Севастополя і Очакова належав цілий однострій морський, як у матросів, лише ковніри мусіли бути червоного кольору, замісць синього. На стрічках кашкетів у них мали бути написи: „Морська піхота“, „Приморська артилерія“, „Севаст. Кріп. Артилерія“, „Очаківська Кріп. Артилерія“ і на обидвох кінцях стрічки лише для козаків гарматчиків крім золотого якоря, було ще дві перехрещені гармати. Кокарди гарматчики морських кріпостей і Приморської Артилерії мали такі самі, як і Морська піхота себ-то з тризубом з хрестом.

Холодна зброя Морської піхоти в рр. 1917/1920 була така-ж як і в Армії, себ-то у козаків „штик“-багнет, у старшин і підстаршин шаблюка, або багнет, лише „темляк“ — китиця був такий самий, як у старшин фльоти на палашах, себ-то золотий з синіми смугами і золотим якорем на самій китиці.

Великодній спомин з 1915 р.

Написав: *Ю. Е. О*

Мала лишень частинка українців дісталася до Укр. Січових Стрільців.

Позатим українці були розсіяні по всіх відділах австрійсько-угорської армії, а також творили там часто великі чисто українські частини.

На всіх фронтах були тоді українці. Засівали вони своїми кістьми всі побоєвища.

Виїмково у третій мадярській армії було українців дуже мало. Вони були там розсіяні між чужим морем людей. Тому то була там велика втіха, як коли стрінулися з собою хоч два українці. А було тоді про що і кого собі оповідати, було кого згадувати.

В р. 1914/1915 ціла східна Галичина була під російською займанщиною. Наших часописів ми не діставали, тож і розповідали собі, хто жив, хто здоров, а кого повісили, а хто вмер, чи прийшла до кого вістка з займанщини.

Розсіяні між третьою мадярською армією, що тоді обсадила цілу західню Конгресівку від німецької границі до Варшави, порішили ми першого дня великодних свят 1915 року зїхатись в Пйотркові, щоби там побути в той день хоч хвильку разом.

Оглянули ми там православну церкву, що стояла порожна, бо батюшки повтікали з хвилею відходу російської армії, а як який не втік, то його німці або австрійці арештували. Пор. Др. Зілинський оповідав нам, що в велику пятницю приїхав там військовий православний батюшка з Семигороду і правив царські часи. Люди, що свого батюшки не виділи вже більш як пів року, плакали з радости, молилися ревно і били поклони. Приявні на богослуженні для цікавости німецькі старшини, що цього ніколи не бачили, жартуючи казали, що це люди роблять: „Геленксібунген“.

Днина була коротка, мрачна, темна, хоч око виколи, темний був вечір. Йшли ми собі дорогою біля залізничих рейок. Нагло залунав голос невидного стійкового: „Гальт! Вер да!?“ (Стій! Хто то?) „Фельдруф!“ (Военний оклик!) і чутно було, як

Сидять з ліва до права: поруч. др. Йосиф Партицький, (помер, адвокат в Станиславові). Григорій Олесницький, хорунж. (адв. в Золочеві). Полковий лікар Др. Гриць Гарматій (помер, лікар з Теребовлі). Стоять з ліва: Пор. Др. Юлій Олесницький (адв. у Станиславові), ст. дес. Мельник (гім. проф.), пор. Др. Іван Зілинський (проф. ун. в Кракові).

стійковий мов на команду приготовив кріс до стрілу.

Ми стали безрадні, бо не маючи наміру виходити з міста не довідувались про гасло.

— Христос воскрес — розлягся зпоміж нас у відповідь стійкового голос поручника Д-ра Партицького.

— Воістину воскрес! перепрашаю, я панів не пізнав. Ідіть! відповів стійковий і ми пішли спокійно дальше.

— Я чув, сказав нам Др. Партицький, що рано прийшов сюди курінь краєвої оборони зі східньої Галичини і обняв варту. Отже я подумав собі, що як на Великдень крикну до свого чоловіка його рідним привітом, то він, що з рік не чув на чужині свого рідного щирого слова, стрепенеться і нас пустить. Так і сталося.

Так побалакавши з собою, походивши з собою кілька годин розїхались ми до наших відділів, щоби деяких з нас вже більше живими не побачити.

Коли гляну на фотографію з того дня, що проминув, як ясний примінчик серед тьми, то мило згадую цей Великдень.

До історії камянецької спільної юнацької школи

Написав: *полк. В. Евтимович.*

В нарисі п. М. Мироновича: „Спільна військова Юнацька Школа“, автор допустив деяких недокладностей. Як старшина, що довший час, бо від вересня 1917 року і до 12 травня 1919 р. й по перерві від 26. березня 1920 р. і до р. 1923 весь час стояв службово близько до українського військового шкільництва, дозволяю собі внести фактичні поправки до того нарису.

Почну з світлини на стор. 3-ій „Літопису Червоної Калини“ за лютень 1936 р.

На світлині горішній, юнак, що сидить, міг мати щонайменше 20 літ. Нічого спільного з небіжчиком Васильком Крижанівським він не має. Василька Крижанівського знаю дуже добре, як свого шкільного товариша ще з р. 1898, коли ми разом з ним училися в Києво-Софійській Духовній Школі й пізніш, у р. 1908—1912 вчилися в Київській Духовній Школі. Василько Крижанівський від мене молодший на 1—2 роки і літами і по шкільній клясі. По перерві від 1912 р. стрінулися з ним у Винниці, де В. Крижанівський був учителем малюнку в одній з місцевих шкіл. В р. 1920 він мав 32—33 роки і, як старшина воєнного часу кол. російської армії, мав рангу поручника. В ніякій Спільній Юнацькій Школі В. Крижанівський не служив.

На світлині долішній, під ч. 8 — це не ґенерал М. Капустянський, а лектор школи, підполк...

В першому ряді (стоять) під ч. 9. — ґенерального штабу підполк. Рак, начальник відділу статутів навчання і лектор школи. (В р. 1919. залишився в Камянці, щоб дістатися до дружини, яку залишив у Києві в шпиталі; правдоподібно — розстріляний), в тому ж ряді, між ґенер. хор. Сворикою і сотн. Рудичевим, під ч. 15 — це не поручник Федорівський, а підполк. Ордянівський. (Сотник Федорівський — мій старший товариш по Чугуївській Військовій Школі).

В третьому (стоять) під ч. 3. — не ґенер. штабу ґенер.-пор. Мартинюк, а... ?

Між ґенералом Сворикою і підполк. Ордянівським і трохи позад них, під ч. 5 (сивобородий) — колишній урядовець школи, п. Драчинський (забили в цілях грабунку бандити під Ловичем).

В пляні українського військового шкільництва, який витворила „Комісія по утворенню постійних військових шкіл Української Держави“, чи, як скорочено комісію цю називали, „Комісія ґенерала Юнакова“, стояло утворення таких шкіл: „Спільних Юнацьких“, з пішими відділами при них — 1-ої і 2-ої київських, полтавської, чугуївської та одеської, артилерійських юнацьких — київської (легко-арматньої) та одеської (тяжко-арматньої), київської інженірної з топографічним відділом і єлисаветської кавалерійської.

Крім того в плян входило відчинення ріжного роду військово-старшинських шкіл, курсів, вишколів — як летунство, залізничних, самоходових тощо, словом — від кадетських корпусів до воєнних академій.

Житомирська юнацька школа мусіла повстати, як конечність, викликана тим, що Лівобережну Україну з кадрами Чугуївської та Полтавської Шкіл опанували червоні москалі, Одесу ж — захопили москалі білі й зарисовувалася загроза Києву.

От тоді то, передбачаючи розвиток подій, воєнний інженір, ґенер.-хор. О. Астаф'єв, тимчасовий начальник Головної Шкільної Управи Військового М-ства, доручив ґенер. шт. полковникові, Всеволодові Петрову організувати пішу Юнацьку Школу в Житомирі. Річ натуральна, що в умовах війни, довелося відступати від пляну спільно-юнацької школи, тим більше, що при браку українських молодих старшин, не можна було чекати на їхнє виховання 3 роки, як це виходило по пляну й програмах, а треба було випродукувати їх як-найбільше протягом яких шести місяців, т. є вернутися до типу прискореного. Ґенер. Астаф'єв дав полк. Петрову, як він говорив, „диктаторські“ права, виасиґнувавши подостатком грошей і давши всі можливості проявити найширшу ініціятиву.

Десь у першій половині січня 1919 р. рівно через 10 днів після відїзду полк. Петрова з Києва, він телеграфічно повідомив, що Житомирська Школа

в складі першої сотні розпочала працю та що він приступив до формування другої сотні та що докладне справоздання про перебіг доконаної праці привезе інспектор школи, підполковник Нагірний, якого він відсилає до Києва, щоб закупити для школи підручники та всіляке військово-шкільне приладдя.

Отже, інспектором кляс в Житомирській Пішій Юнацькій Школі полк. М. Лорченко ніколи не був.

На початку березня 1919 р. Житомирська Школа мусіла з боєм відступати з Житомира. Втікаючи з фронту, „отамани" покинули школу на произволяще і, коли б начальником її не був полк. Петрів, у р. 1918 легендарний командант легендарного Гордієнківського полку, школа була б згинула. — Не три дні, а добрих два місяці Житомирська Школа, відірвана від армії, оточена з усіх боків переважаючими ворожими силами, здобуваючи муніцію та всякий боєприпас на ворогові, під кінець боїв обдерта й боса, десь в кінці першої половини травня 1919 р. пробила ворожий перстень і в м. Рівному, напередодні його упадку під ударами поляків, прилучилася до тоді нечисленної вже Української Армії.

В кінці травня полков. Петрів дістав призначення на становисько команданта Волинсько-Холмської Групи Війська УНР., і школа, якою він не перестав командувати, увійшла до складу Волинсько-Холмської Групи. За помішника свого мав полк. Петрів підполковника Вербицького (нині генерал польського війська на емеритурі).

В періоди спокійніші школа відходила до резерви й училася, вчилася... на коліні й під відкритим небом, коли падав дощ, — десь у клуні, а коли приходило до боїв, то.. була єдиною певною опорою Волинсько-Холмської Групи. — Полк. Петрів кидав школу на фронт кожен раз, коли треба було розвідати питання: „або слави добути, або дома не бути!" І школа здобувала й здобувала собі невмирущу славу, а цим самим перед майбутнім урядом Української Держави поставила обовязок відродити Юнацьку Школу в м. Житомирі, доручивши її організацію тим вихованцям цієї славної школи, які ще живуть. — Школа заслужила на те, щоб жити вічно!

Одпочинок для школи прийшов аж тоді, коли на прикінці червня 1919 р. полк. Петрів вступив на становище Военного Міністра. Школа тоді відійшла до Камянця Подільського і змогла приступити до своєї нормальної праці.

В жовтні 1919 р. школа урочисто зробила свій перший випуск молодих хорунжих. То були не абиякі хорунжі! Бо ж тактики, цієї основної военної науки — умілости вчилися не з сухих підручників, знання свої переводили не на військових „іграх", що при всій ніби реальності показу все ж тільки „военною грою" — знання свої перевіряли в обстанові правдивого сучасного маневрового бою, маючи перед собою не „означеного" противника, якусь тим „синю", а так-таки справжню „червону армію" — „розігравали" бій, почавши від висилки польової стежі та від першого далекого гарматнього стрілу й перейшовши через всі стадії розвитку бою,

ГРУПА СТАРШИН СПІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЮНАЦЬКОЇ ШКОЛИ 1920 Р.

Знизу сидять (зліва на право): 1. Хорунжий? 2. Сотник Єленецький, адютант школи (тепер адвокат у Вильні). 3. Хорунжий? (галичанин). 4. Поручник? 5. Хорунжий? 6. Хорунжий Созонтів. — **Сидять у середині** (зліва на право): 1. Хорунжий Швець (старший). 2 ? 3. Сотник М. Миронович, начальн. кінної частини. 4. Сотник Никитин, начальн. пішої частини. 5. Полковник Олександер Пучківський, начальник школи. 6. Полковник Микола Лорченко, інспектор клясів школи. 7. Д-р Отамановський, лікар. 8. Ємець, фельдшер школи (тепер відомий бандурист). — **Стоять** у 1-му ряді: 1. Хорунж. Грушецький. 2. Поручн. Білинський. 3. Поручник? 4. Хорунжий? 5. Хорунжий Якимчук. 6. Сотник Голуб. 7. Сотник? 8. Підхорунжий? 9. Сотник Пономаренко. 10. Сотник Варава, господ. школи. 11. Хорунжий? 12. Хорунжий Яськевич. 13. Хорунжий Потиба (кубанець). 14. Хорунж. Сорока (тепер інжінер). 15. Поручн. Назаренко, помічн. господаря школи, 16. ? 17. Хорунж. Лушненко. 18. Хорунжий Швець (молодший). — **Стоять у 2-му ряді** (в самій горі): 1. ? 2. ? 3. Сотник Лихачський. 4. Сотник Осмоловський. 5. Сотн. Рудичів. 6. Поручник Федорівський. 7. Сотник Цурканів. 8. Хорунжий Узсвіл. 9. Поручник Валіський. — Фотографію зроблено в Яслі під Краковом. Власн. М. Мироновича

кінчали його наступом на баґнети, підставляючи власні молоді груди, здаючи іспити з пройденого курсу! То була... наука!.. Дорогою ціною!

Коли в кінці листопада 1919 р. УНР мусів запросити до Камянця поляків, армія зосереджувалася в трикутнику Проскурів—Староконстантинів—Любар, Житомирська Школа принявши назву „Юнацького Полку“ виступила на фронт під Деражню, на яку насідали білі москалі.

В нерівному бою під Богданівцями школа як орґанізована бойова одиниця була знищена, а недобитки її прилучившися до недобитків 3-ої залізної стрілецької дивізії, разом з ними створили основу 3-го залізного кінного полку, яким на початку доводив полк. Трутенко. Цей полк пішов у славний „Зимовий похід“, а Житомирська Юнацька Школа перестала існувати.

***

„Камянецька Спільна Юнацька Школа“ — це зовсім інша школа, що нічого спільного з Житомирською не мала. Школа ця повстала в Камянці Подільському вже під польською владою, ба навіть — без відома уряду УНР.

Ініціятором до її заснування був вічно неспокійний, якого не можу й зараз уявити, щоб він чогось не робив, повний найшляхетнішої ініціятиви, вічнобадьорий та усміхнений, перенятий горячою вірою в краще завтра й не зважаючи на сиву голову, вічно-молодий душею, полковник М. Лорченко.

Коли він одпочивав, коли він їв, коли спав — цього ніхто на цілий Камянець не знав. Майже одночасно його можна було побачити в ріжних місцях розлогого Камянця — на Турецькому Замку, до він плянував створити „Воєнний Музей“ (колись ця ідея мусить бути зреалізована), на папіровні в „Совиному Яру“, в ґенеральному штабі, де він був начальником культурно-освітньої управи, в університеті, де він мав якісь справи з ректором Огієнком... Вічно веселий, жвавий, лагідний — варто було побачитися з ним просто без того, щоб почути його улюблене: „Чудесссно! Наші справи розвиваються чудесссно! Вірите мені, все буде гаразд.“

Добра і на часі ініціятива полк. Лорченка знайшла не лише добрий ґрунт і зрозуміння для реалізації, а головне — знайшла чинне узнання в поперті у Головноуповажненого Уряду УНР в Камянці-Подільському, ректора Камянецького Університету, професора Ів. Огієнка. Проф. Огієнко, рішучо це стверджую, був більший військовик та мав більше зрозуміння для справи військової, ніж військовий міністр, що урядував перед полк. Петровим, Сиротенко! — Проф. Огієнко дав ініціятиві полк. Лорченка всі можливості, якими розпоряджав, щоб її зреалізувати — дав школі помешкання, забезпечив школу матеріяльно в найбільшій мірі тодішніх скупих можливостей, коли єдиним засобом тих можливостей була праця друкарської машини, що відбивала гроші.

Камянецька Школа повстала в лютні 1920 р. на початку в складі однієї пішої сотні, десь у жовтні була зформована друга піша сотня й нарешті в червні того ж року третя сотня, здається по переїзді школи з Камянця до Винниці. За начальника школи був підполковник Пучківський. За інспектора кляс на початку був полк. Лорченко, а за його помішника ґен. штабу сотник Лушненко-Старший (помер в Торуні). Пізніш, тимчасово за інспектора кляс був сотн. Лушненко-Старший, а десь від кінця червня 1920 р. і до кінця існування школи — полк. М. Лорченко, досвідчений педагоґ-математик, нині проф. Подєбрадської Академії.

До Києва Камянецька Школа не вступала, ніхто її не зустрічав і не закидав квітами.

В липні, по переході Школи з Винниці до Камянця, полковника Пучківського... „захорували“ — для тодішнього уряду він був занадто... військовий і замало „демократичний“. На його місце призначений був отаман Микола Шаповал.

У Станиславові школа, нарешті, майже доладно одяглася й мала, користаючи з перевпочинку, взятися до науки.

В цьому періоді школу все ж довелося кинути в бій, коли червоні москалі прорвали були польський фронт під Миколаєвом і вдерлися на Стрийщину.

В кінці жовтня 1919 року школа прибула до Камянця Подільського.

Коли було зреформовано кінний та арматний відділи, зараз докладно не скажу, бо не маю під рукою матеріялів.

По двох тижнях перебування в Камянці, ледве що розпочала школа свою нормальну працю, як москалі прорвали український фронт в районі Стара Ушиця—Могилів Подільський — Школу, єдину в той час збройну силу, яка була в Камянці, кинуто в цей прорив, щоб стримавши ворога, уможливити евакуацію з Камянця державних установ.

Своє завдання Школа виконала з успіхом і чесно — в цілій низці безустанних арієргардових боїв.

Десь 20—21 листопада 1920 р., виконавши останнє бойове завдання, Школа перейшла через Збруч.

На початку була інтернована в м. Ланцуті, де відразу почала шкільну працю.

Пізніш — була переведена до Вадовиць, де дала перший випуск хорунжих піхоти і кінноти й нарешті була перекинута до табору калішського, де дала другий і третій випуск хорунжих піхоти, 2-ий кінноти і перший (останній теж) — артилерії. Давши останній випуск та не маючи допливу континґентів, школа в 1923 році закінчила своє існування.

Опріч лекторів, про яких згадує сотник Мартинюк, заслуговують, щоб їх згадати добрим словом, деякі видатні старшини:

Ґенер. штабу ґенерал-хорунжий О. Пороховщинев (живе в Яблони під Варшавою), ґен.-шт. ґен. хор. Сагорів (живе в Берестю Лит.), ґен. шт. ґенер. хор. Єльгонінов (помер у Вадовицях), ґен.-шт. ґенер.-хор. С. Кулжинський, воєнний інженер електрик полк. Крицький (проживає на Чехах), полк. артилерії Ленорнович (проживає в Варшаві?), км. 3-ої сотні, сотник С. Федоровський (у Лодзі), його заступник, сотник Виноградник, сотник Ф. Крушинський (в Парижі видає „Молоду Україну“), сотн. Коршновський (проживає в Бразилії).

Дефіляда босих у Вишколі Бриґади У. С. С.

Після довгої і систематичної вправи доведено до того, що українська армія може зовсім обійтися без черевиків.

Великодня „Бомба“

Написав: *І. Іванець.*

Після важких боїв під Городком, коли то частини І. Бриґади УСС виконали бравурний прорив — було в пляні перевести реорґанізацію Бриґади та побільшити її боєвий стан.

Команда Бриґади стояла тоді у дворі в Красові, в околиці Щирця. Там під Великдень зложено скромний полевий сатиричний журнал, якого вибито 300 примірників друком і літоґрафією.

Одинокий примірник цеї ґазетки зберігся у проф. Гайдучка. Формат зшитковий, 16 сторінок. Назва „Бомба“ ч. 3. Навязано нею до традиції 2-ох чисел „Бомби“, що їх зложено ще з кінцем 1915. р. (У. С. С. стояли тоді над Стрипою у Тудинці). Ці два числа залишилися у рукописі. Ціна примірника 4 гривні. Редакторів нема зазначених — були ними чет. Л. Лепкий і я. Число зложено дуже скоро, можна сказати, що відрухово, а безпосереднім товчком до нього була обставина, що я мав їхати з дорученнями команди Бриґади в справах доповнень до Секретаріяту Військових Справ і тов. Лепкий піддав ідею, щоби при тій нагоді використати друкарські і літоґрафічні можливости, що їх давала тодішня столиця З. У. Н. Р., Станиславів. Він зараз же зладив „Воскресні тропарі і кондаки Галицької области У. Н. Р.“, що й надали відповідний передсвяточний характер часописові.

Ці тропарі й кондаки написані дуже зручно з великим почуттям гумору, є цінним документом тодішніх настроїв серед УСС та тодішньої воєнної дійсности. Вони діляться на дві частини — „Військові“ і світські (або цивільні). Ось їх зміст:

Військові.

Стих: Сей день, егоже сотвори Господь, возрадуємся і возвеселімся в он.

Усусуси поют:

Благообразний Іосиф[1]) со древа знем бриґадирское тіло его плащем старим а чистим овил і в вонями Н. К. Г. А. прибил, за УСС. благал — молил — просил.

Бриґадир поет:

Яко іщезает дим от лица огня, тако да іщезнуть враги Усусуса, от лица его ненавидящі его.

К. К. Г. А.[2]): Амінь

Усусуси поют:

Воскресенія день і просвітімся торжеством, і друг друга обіймем, рцім:

„Братіе, і ненавидящим нас простім вся воскресенієм і тако возопієм:

Стих: Слава Н. К. Г. А. да воскреснет Україна і разточаться врази її...

Н. К. Г. А. поет: Амінь.

Антифон цей, що так скажу, „високо-політичний“, був тонкою алюзією до Начальної Команди. Атмосфера, що в ній запанувала, не була у цьому часі доброзичливою для УСС. Її називали серед нас „гонведською“. Псувало декому може кров, що УСС. як одна з частин У. Г. А. мають свої окремі традиції, а з тим охоту певної експанзії. У звязку з тим не піддержувано як слід в Начальній Команді реорґанізації Бриґади і поведено може навіть нівелізаційну акцію, що проявилося в дальшому роздробленні частин Бриґади, як підкріплення ріжних боєвих груп на віддалених від себе відтинках.

По антифонах військових на стор. 3 маємо: Світські (або цивільні).

Стих: Воскресенія день України, просвітімся торжеством і друг друга обіймем, рцім:

Нафта бориславськая нам днесь показашася, нафта для нас новая, нафта таінственная, нафта нечиста, нафта послів ізбавитель, нафта непорочная, нафта великая, нафта вірних, нафта двері райскія нам отверзающа — **нафта всіх освящаюча.**

Стих: Тако да погибнуть грішници і т. д., Нафта красная, нафта бориславськая, нафта, нафта нечистая нам возсія. Нафта радостію других, от нафти ізбавленіє скорби ібо от гроба яко от чертога возсія Україна, радостію исполни глаголя! проповідуйте Галичанам.

Стих: Сей день егоже сотвори Господь, возрадуємся і возвеселімся в он.

Народ потомже поет:

Амінь.

[1] Комендант бриґади Осип Букшований.

[2]) Начальна Команда Галицької Армії.

„Піхотний їздець".

Про запілля і нафту писалося в нашій мемуаристиці вже багато. В тодішніх часах ходили всякі чутки про невмілу господарку, невикористання економічних засобів нафтового басейну, та лихорадку збогачення.

Ось і зміст „цивільного" антифону, що його капітально кінчить народ, словом „Амінь".

Заразже на черговій сторінці є жарти, що характеризують бідний стан армії.

Рисунок: дефіляда босих у Вишколі Бригади УСС, з підписом — Після довгої та систематичної вправи доведено до того, що Українська Армія може обійтися без черевиків. Під тим вірш: „З поем ветеринарійного референта":

І щож я тут робити маю
Без приладів лікувать не знаю,
З кіньми Вам докажу дива —
Як хоч найдеться.... леватива.

Хоч на добрий стан коней в Бригаді УСС звертали пильну увагу, під весну коні стали занепадати, зокрема траплялись випадки т. зв. пархів.

В Бомбі є декілька односторінкових рисунків. Один з них з підписом: „Триюмфальний в'їзд після побіди під Вишенкою Малою" — представляє от. Микитку, команданта І. Корпусу з батогом у руці на здобутій полевій кухні. — Це сатира на боєві офіціяльне звідомлення з 28. III. 1919 р., яке було доволі незручно зредаґоване, так, що виходило, немов то би бій ішов за кухню.

Друга карикатура це сатира на тему „піхотного їздця".

Пригадую собі, що позлостився був трохи командант І. полку сотн. З. Носковський (який, як зрештою всі молоді, амбітні старшини, думав, що є добрим їздцем), коли побачив себе на карку коня.

Побутові Начальної Команди присвятив Л. Лепкий вірш-гумореску— на тему страху перед ворожими літаками, буцімто викликаного серед референтів Н. К. Г. А. вороною, яку взяли за ворожий бомбометний літак.

Ясно, що жарти в „Бомбі" зі зміною часу й обставин затратили своє значіння, а то й „запах", та вимагають коментарів і пояснень.

Н. пр. така розмова:

Поручник до полевих жандармів:

— Яка ріжниця між полевою, а державною жандермерією?

Полевий жандарм: Така, що державної жандармерії ніхто не боїться.

Поручник: А чому? Пол. жандарм: Тому — бо їй не вільно стріляти, ані карати.

Поручник: Добре.

Сили нашої державної жандармерії були не лиш за малі, щоби нести якслід службу у запіллі, співділати при рекрутації та протиділати дезерції, що почала проявлятися на провесні 1919 р. — але в проводі над ними не було потрібної пружности та енергії.

Вірш „Смута" на тему любовну, свідчить про недостачу товарів. В ньому дівчина скаржиться своєму любкові, що не має рукавиць.

СМУТА.

(Посвята моїй любці, яку стрінув я випадково на вулиці).

— Дівчино, в очах твоїх розтопа
Для серця мого потопа.
Хоч на устах мід —
А чомуж руки студені як лід?

— Милий! — Ніде правди діти
Нема чим грішне тіло одіти;
Бачиш смуту моїх лиць —
Не маю рукавиць..

РОЗМОВА.

— Здається товаришу, що нас Усусусів мусить бути дуже богацько на світі.

— Чому так гадаєш?

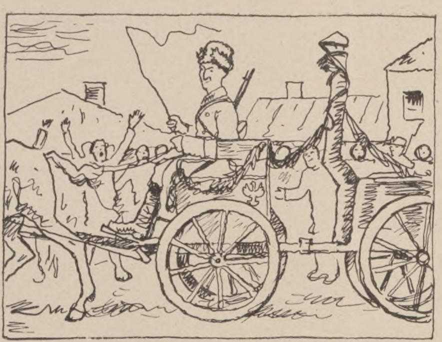
— Бо то ще Австрія нас все побільшувала і організувала, а що доперва за України!

— — — — — — — — — —

Видиш — мене одно дивує, що за світової війни приїздили до нас завжди то ґенерали, то инші високі команданти, щоби нас оглянути та і самим показатися, а тепер...

— Ну відай тепер не має таких, щоби могли між нами показатися...

Офіціяльне звідомлення
з 28. III. 1919.

Тріюмфальний вїзд по побіді під
Вишенкою Малою.

Богато остроти є в розмові двох кінних стрільців, що її заподали ми враз з рисунком, а злоби у вірші „Погана ворона“, що його ілюстрували чотири рисуночки.

Десь на небі весняному,
Показався знак.
Референти верещали
Утікаючи кричали,

„Це польський літак!“
Тільки вартовий завзятий
Наче мур, стоїть, заклятий,
Ще й в небо глядить

І помітивши, що сталось,
Скільки лиха накоялось
Чим скорше біжить.
Підбігає під пивниці

Бачить зистрашені лиці,
Що сили кричить:
— „Вилазіть мої панове
І не псуйте собі крови

Зайва охорона:
Давно вже перелетіла
На даху ось тут усіла
Погана — ворона...“

Варто згадати теж:

Мінімальні ціни оплат за конечні громадянські потреби в галицькій області:

Паспорт на виїзд за кордон	15.000	гривень
Дозвіл на вивіз 1 цістерни нафти	50.000	„
Дозвіл на вивіз парафіни 100 кг.	10.000	„
Дозвіл на вивіз харчів від війська	5.000	„
Перепустка	50	„
Звільнення з війська	40	„

Думкою „цінника“ є представити мале привязання уваги до фронту і боєвої сили армії.

На передостанній сторінці заподано оголошення. Ось одно з них: **„Придніпрянські полковники пошукують цею дорогою вояків. Зголошуватися в готелі „Уніон“ Станиславів.**

Кільки ж то понаїздило було під весну у Станиславів — старшин, що мали доручення формувати військові відділи і робили шум по каварнях та ресторанах тогочасної столиці З. У. Н. Р., Станиславові...

Заподали ми зі змісту „Бомби“ те, що вважали характеристичним. Слід би згадати про рисунок „На каруселі“. Представляє він Л. Лепкого, команданта кінноти УСС, як робить у бригаді т. зв. „швунґ“. Рисунок був для нього несподіванкою, бо побачив його щойно по виході зредаґованої ним ґазетки.

Саме під Великдень відтворили ми зміст журнальчика — що є своєрідним документом доби. Пригадую собі, що з жартів „Бомби“, коли вона появилася, сміялися серед У. С. С. і в Начальній Команді. Тепер вони не жарти а причинки до історії. В жартах тих чується реалізм, розуміння ваги менту, який переживалося і патріотизм.

На каруселі.

Шлях І-го Гал. Корпусу в поході на Київ

Написав: *Інж. М. Скидан.*

Продовження.

Мене кличуть до штабу. В штабі застаю невідомого мені пана в цивільному одязі. Полк. Микитка знайомлячи мене з ним каже, що це фактично до мене.

Ідемо обидва ми в мою кімнату. Я заскочений приємною несподіванкою. В особі згаданого пана, є кол. високий урядовець міністерства УНР, член Міської Управи Н., який в повному курсі справ адміністративно-господарського апарату міста Києва. Це перший і останній, що добровільно в тяжку хвилину зголосився в допомогу.

Намічаємо з ним спільно ті обєкти, які треба негайно взяти під охорону. Розшукуємо, покищо більш теоретично, засоби для того і т. д. Накінець умовляємось, що я негайно маю приїхати до Міської Управи і там вже розпічнемо практичні кроки своєї праці.

Робиться все це якось надзвичайно швидко. На дворі вже готовий самохід. Ідемо до Думи. В авті нас трьох: сотник Б. Гнатевич, правдоподібно сот. Петрик і я. Всі, кого тільки ми зустрічаємо, нас сердечно вітають. Довідуюсь у дорозі вже, що один із моїх присутних колег, пообіцяв комусь там заїхати до будинку Правобережних залізниць, де на нас мала чекати якась більша група організованих осіб.

Заїзжаємо до згаданого будинку, Від старого знайомого довідуюсь, що це за організація. Коротенько інформую про положення та про Уряд.

Залишатись довше не має коли, мене вже чекають у Думі. В Думі застаю вже сот. Петрика. Зустрічає мене зі засмученим докором, що мене вже чекають.

На цьому місці хочу сказати, що сот. Петрик зі всіх штабових старшин у наддніпрянських, а зокрема в київських обставинах, найбільше орієнтувався. В цей день я його бачив кілька разів в найбільшому напруженні. Він проявляв максімум людської енергії, кажуть, розривався на всі боки.

Ми знову зі згаданим членом Міської Управи виясноюємо низку невідкладних справ. Нас перебивають. Хтось зголошує, що щось надзвичайного діється біля чрезвичайки. Збирається там багато народу і закликають до розправи.

За кілька хвилин я вже в згаданому місці; це Ліпки, Садова вулиця. Вискакую з самоходу і бачу повний двір народу. В глибині подвіря щось вроді великого гаражу. Якось протискуюсь туди. Зі всіх боків чую крики, зойки, а дехто мліє і т. д.

Я в гаражі. Досить велике приміщення. Підлога вся цементова. Посередині яма, з півтора метра глибока. З боку візду в ґараж, яма має скіс приблизно під кутом 45°. Стіни колись були білі, а в той час були чимось побризкані. На цементовій підлозі і в ямі видно кров. Валяються ще куски якогось мяса. Коротко, картина нагадує різницю на худобу.

Дві жінки на моїх очах вмліває. Заспокоїти масу не має як. Бачу, якийсь панок виліз на колодку і закликає отверто до розправи.

Вертаюсь знову до Думи і прошу сот. Петрика, зробити все можливе, щоби в згадане місце послано більшу частину стрільців для порядку. Сот. Петрик обіцяв це зробити.

В цей час довідуюсь, що якимось делеґаціям дали право організувати самоохорону міста, що вони мають бути ще в мене. Судячи з розмови, це були справжні київські чорносотенці, як опісля і виявилось. Одна з цих делеґацій чомусь виступала під фірмою представників турків, що проживають у Києві.

Місія цих делеґацій мені не подобалась, але дозвіл вони вже мали. Тут я почуваю себе винним, що не зробив спроб, цей дозвіл відібрати, хоч би мені це і не вдалось. Хоча думаю тепер, що при допомозі сот. Петрика могло це статись.

Передав лише сот. Петрикові, що бусурманський отряд треба буде зосередити на Садовій вулиці, куда мають післати частину для встановлення порядку біля чрезвичайки, вразі потреби, зможуть бусурманський відділ вчасно обезброїти. Я не знав в цей час, що добровольці переправляються вже в Київ. Таксамо, на жаль, не приходив до мене ніякий звязок од полк. Дерещука.

Десь мабуть перед другою, або третьою годиною я їду на двірець до штабу. Застаю полк. Микитку в штабі. З розмови з ним бачу, що нееначебто все гаразд. Про те, що в цей час через міст переходили в Київ добровольчі частини, таксамо і він не знав. Передає мені, що треба збиратись на параду, яка має відбутись біля Думи. Про цю параду я вперше тут почув.

Не снідаючи і не обідаючи, зворушений тим, що довелось бачити і чути, я збираюсь їхати на параду. Настрій зовсім непарадний.

Їду в автомобілі з полк. Микиткою. По Фундуклеївській вулиці зїхали на Хрещатик. Проїхали кілька кроків і мусіли стати. Вся площа перед Думою заповнена вже народом і військом.

Дивно, де вони так скоро взялись? Ми висідаємо з автомобіля. Бачу перед нами ще один автомобіль, а позаду третій. З першого виступає незнаний мені генерал і старшини. Запитую полк. Микитки, хто це є? Полк. Микитка відповідає мені, що це ген. Краус.

Ідемо вздовж хідника до Думи. Бачимо перед собою лише море голів, що розступаються перед нами на обидва боки. Ні! це не сон і не казка; а ми несподівано врізуємось в ескадрон добровольців, золотопагонників. Всі ми здивовані. Ген. Краус прискорює крок і ми ідемо до дверей Думи.

Бачимо, на чолі ескадрону, сидить на коні ґенерал в золотих пагонах. Дума повна наших стрільців. Дула скеровані на Хрещатик, просто на згаданий ескадрон.

Денікінський генерал побачив нас і зіскакує з коня. Представляється. Довідуємось, що це ґене-

рал Штакельберг. Всі ми разом входимо в Думу й ідемо на гору. До денікінського генерала пристає якась цивільна особа. Я прошу полк. Микитку викликати як найскорше полк. Сальського, команданта Запорізького корпусу.

Тільки тут ми довідуємось, що вже частина Добровольчої Армії перейшла в Київ і розташувалась на Печерську.

Після короткої розмови ставиться для розвязання такі три точки:

1. Потреба встановити демаркаційну лінію в місці. 2. Розвязати справу вивішення російського прапору на Думі впоруч з українським прапором, та 3. Що робити дальше?

В обговоренню цих точок брали участь: ген. Краус, полк. Микитка, ген. Штакельберг, одна цивільна особа по боці ген. Штакельберга, але вдійсности це був денікінський старшина, памятаю добре ще одного старшину, який був з ген. Краусом, і я. Чи був при тому, окрім названих осіб, ще хтось, цього я вже не памятаю. Але як і був, то слова не забирав. Нараду цю, чи як її там назвати, провадив ген. Краус. Полк. Микитка говорив мало. З приводу другої точки, себто щодо вивішення прапору на Думі, найбільш сперечався я з денікінським старшиною. Компромісову пропозицію вніс ген. Штакельберг.

При намічуванню демаркаційної лінії я слова не забирав. Знаю тільки, що називались такі вулиці: верх Олександрівської, Інститутської, Садова, Левашовська, Банкова і інші, але на чому спинились, не памятаю. Знаю лише, що Олександрівська вулиця належала нам.

Отже перша точка розвязується досить скоро. Демаркаційна лінія встановлюється. Ця точка особливих дебат не викликає. З другою точкою є гірше. Я категорично висловлююсь проти вивішення російського прапору на Київській Думі. Шукають компромісу, який так само мене не задовольняє. Він зводиться до того, що обидва прапори мають означати як символ спільної боротьби супроти спільного ворога, про що з бальконy Думи має хтось із нас поінформувати зібраних людей. Що до третьої точки, то було вирішено, що ген. Краус (тут була збережена субординація) негайно відїде до генерала Бредова і з ним цю точку має обговорити. На цьому наші балачки покінчились і ми перейшли в кімнату, з якої двері виходять на балькон. В цей час на бальконі мали вже вивішувати російський прапор.

Чомусь ще спиняємось ми всі серед кімнати. Стоїмо в колі і ще продовжуємо щось говорити. В цей час в наше коло врізується якийсь пан років 30—40, падає на коліна, хватає ген. Крауса за руки а опісля і за ноги і несамовитим голосом кричить „Спасіть нас від тих чорносотенців", показуючи пальцем на ген. Штакельберга. Ця картина робить на нас всіх гнітуче враження. Згаданого пана хтось заспокоює. Ген. Краус почервонів і щось з докором в рішучім тоні звертається до ген. Штакельберга.

Найбільше нахабно поводиться цивільна особа, що крутиться біля денікінського генерала. Бути безпомічним свідком цих подій тяжко. Я вперше в життю готовий на рішучий крок. Полковник Микитка це бачить і заспокоює мене, запевняючи, що полк. Сальський скоро вже буде.

Чому мені так ходило про полк. Сальського? Тому, що я бачив, що галицьким старшинам у даній ситуації куди тяжче зорієнтуватись ніж нам.

Все це відбувається неначебто на кіноматографічній стрічці. Ген. Краус і ген. Штакельберг ідуть униз. Один, щоби відїхати до ген. Бредова, другий, щоби забратись зі своїм військом за демаркаційну лінію. Решта нас виходить на балькон.

Бачу висять два прапори. Стаю в передньому куті в право, себто в бік до Фундуклеївської вулиці. Поруч зі мною стоїть старшина, що має виступити з промовою на тему: „Чому вивішено два прапори". Прізвища його не знаю. Мабуть він був з III. корпусу.

Крик з боку тисячної товпи такий, що нічого не чути. Мій сусід всеж таки починає говорити. Його ніхто не слухає. Крик такий, що ледве я чую його голос. Раджу йому перестати говорити, бо те все на марне. Уловити найчастіші викрики якось тяжко.

В цей час бачимо з бальконy, що ген. Штакельберг вже на коні. Відїхав кілька кроків від Думи і спинився. Його провожає біля четвертини всього натовпу. Він розбився на два табори. Один залишається біля Думи і кричить, не розбереш що. Другий скружив відділ добровольців і кричить „Ура", дає добровольцям квітки, обмінюється балачками і т. д.

Прислухуюсь, що за крики найбільше чути. Чомусь найбільше кричать тоді, коли піднімають руки. Спостерігаючи це, я бачу а опісля чую, що той, який підносить руку і показує два пальці, кричить зніміть двохкольоровий прапор, а той, що показує три пальці, кричить зняти трохкольоровий прапор. Часто слово прапор замінюється словом ганчірка.

Полк. Доценко мав десь написати, що то було голосування і більше висловилось за Петлюру. Жадного голосування тут не було. Це був нечуваний вияв пристрастей в формі галасування. Буяли пристрасті кількатисячної товпи, а не холодні розумові категорії.

Намалювати справжню картину, що розгорталась тоді на наших очах, я нездібний. Для уявлення її, наведу лише окремі картинки з неї.

Бачучи, як згущується товпа, я нахиляюсь з бальконy і звертаю на це увагу чет. Кантимира, дуже веселого і симпатичного буковинця, який пізніще, як мені казали, помер від поранення, щоби він своєю кіннотою поступився трохи вперед і зробив вільний простір. Четар Кантимир робить спробу, але надаремно. Він умить найшовся в ситуації, яка очевидців зворушує. Зі всіх боків панночки обдаровують його своєю особливою увагою. Одні тягнуть за ноги з коня, другі готові його розцілувати, інші, які не можуть вже дістати його руками, віддають свою увагу його коневі. Четар Кантимир сміється і робить знак, що не може доручення виконати.

Але ось бачу, як один молодий чоловік намагається уловити мій погляд. Дивлюсь уважно на нього

Похорон Отамана Антона Виметаля, команданда 2-гої коломийської бригади — на стації „Веселий Кут“ на Вкраїні.

і прислухуюсь, що він кричить, що він хоче мені сказати. В цей час хватає він обома руками за свою сорочку, вмить оголює свої груди і зворушуючим тоном кричить: „Спасайте нас од чорносотенців“!

Дивитись на це важко. Але перед собою бачу ще більш зворушуючу картину. Хлопчик років 10—12 у формі кадета, тримає в руці російський прапорець і намагається його підняти як найвище, але в цей прапорець вппяла свої рученята маленька дівчинка і тягне його донизу; і вже не кричить, а плаче, пищить дитячим голоском. Дівчина була в українському однострої.

Це довго не триває. Здалека чути крики: „Запоріжці ідуть...“ Добровольці негайно відїзжають і за хвилину ховаються в Олександрівській вулиці.

Табор, що ще перед хвилиною провожав добровольців, обдаровував їх квітами і кричав „Ура“, раптом повертається увесь до Запоріжців і майже всі кричать: „Слава Запоріжцям!“

Отже знову одна кількатисячна товпа. Нарешті вже видно, як по правому боці, з боку Фундуклеївської вулиці, їдуть на конях Запоріжці. Напереді, на гарному коні видно їхнього кремезного команданта. В кількох кроках за ним. кінна музика з чорними шликами, а за ними червоношличники. Не доїзжаючи до Думи на будьяких 200 кроків, Запоріжці чогось спиняються. За хвилину під бальконом появляється в довгій бурці старшина і звертається до нас вгору приблизно з такими словами: „Начальник штабу наказав, щоби ви зняли трохкольоровий прапор. Поки його не здіймете, Запоріжці з місця не рушать. Не за нього ми воюємо!“

Користаючись цим, я пропоную негайно це зробити, але решта зі мною не погоджується.

Ще хвилинка і командант Запорізького корпусу, чи то сам полк. Сальський, чи може його заступник, повертає голову назад. В ту мить вискакує з рядів два кіннотчики і гальопом направляються до нас, себто до бальконів Думи. Натовп в страху розступається і вони вже під бальконом. Поводяться з нами безцеремонно: „Здійміть московський прапор, бо будемо стріляти!“

Всі присутні, окрім мене, сходять з бальконів. Я починаю відвязувати московський прапор. З одного боку догода з добровольцями, але з другого боку загальне незадоволення як більшости населення, таксамо і Запоріжців, думаю собі. Не встиг ще відвязати в одному місці, як чую голос: „Пощо там його відвязувати“. Повертаю голову і бачу перед собою козака, що щойно збирався на нас стріляти. Хватає в свої дужі руки держак прапору і переломлює його на два куски. Верхній з полотном кидає з бальконів, а низчий кінець залишається сторчати.

Дивлюсь, що робиться внизу. Одже козак, що залишився під бальконом, зіскакує з коня, стає одною ногою на кінець держака і відриває полотно від держака. Скручує полотно в жмут і вже обидва в мить на своїх конях. Вони знову майже гальопом їдуть до своєї частини. Тяжко сказати, як це все поділало на кількатисячну масу. Одно лише було помітне, що в ці хвилини запанувала якась тиша. Тиша перед бурею.

Повернувшись до частини, козак кидає прапор перед віддїлом на землю, і він після цього рушає вперед. В цей час балькон Думи знову заповняється військовими.

Запорізький корпус проходить коло Думи. Вся кількатисячна маса і військо співають: „Ще не вмерла Україна...“.

Це була хвиля найбільшого напруження. От, от і нерви готові не видержати. І в декого вони таки не видержують.

Передні ряди проїхали вже коло Думи і їдуть далі дуже повільним кроком. З бальконів видно все як на долоні. Співають гимн...

І от, серед ясного дня, коли настрій кількатисячної маси досяг найвищого ступіня напруження, починають бити темні громи.

З лівого боку Запоріжців обганяють гальопом три добровольці, притуливши свої голови до голів своїх коней. Ще пару кроків і вони вже випередять Запоріжців. Але саме в цей момент чується одиночний вистріл.

Хто вистрілив? У мене було таке враження, що стріл впав вище нас, неначебто з будинку протилежного дому. Хто вистрілив, тоді не було встановлено. Більшість була тої думки, що вистріл був провокативний. Але були і такі, які казали і ще тепер кажуть, що вистрілив котрийсь із Запоріжців.

Одже невідомий стріл, а за пару секунд після нього, всі три добровольці ховаються за рогом Олександрівської вулиці.

В цю саме хвилю напротив Олександрівської вулиці знялась курява. Це залишає її за собою автомобіль ген. Крауса, що відїзжав до ген. Бредова.

Одже мимоволі він опинився в районі, в якому спинились добровольці.

Ще секунда і грянули стріли сальвою з боку Олександрівської вулиці.

Спів раптом перемінюється у крик. Чути вериски панічної товпи. Військо, ріжноманітна маса, коні, все це вкупі.

Треба вибратись якось з Думи. Але як, коли парадні двері забиті товпою. Між ними вбільшости військові, але є також і цивільні особи. Тут же стоять і скорострілы. Хтось веде нас до бічних дверей, якими виходимо на площу, позаду Думи. Перед нами купи людей. Треба тільки одному впасти, як вмить на ньому вовтузиться вже десяток інших страхополохів.

Я виймаю револьвер і під загрозою, що буду стріляти, спиняю страхополохів. Бачу, як недалеко від мене це саме робить незнаний мені галицький старшина. Стрілів жадних вже не чути. Але ось з боку видно, як полк. Сазонів вискакує на якусь гармату і кричить перед себе. Кричу до нього не робити паніки, але він цього не чує; через хвилину його вже не видно.

За кілька хвилин і площа опорожніла. Густі вулиці і переулки, що їх в цьому районі багато, всмоктали в себе всю масу з її пристрастями та з її галасливими криками.

Обмінявшись кількома словами зі згаданим старшиною, я спускаюсь на Хрещатик. Кругом порожнеча. Іду після цього в Думу. Там таксамо нікого. Якось дивно і страшно. В той час, як ми допомагали слабшим і незарадним вставати з бруку, всі інші встигли втікти. Мені не залишається нічого іншого, як іти пішки на двірець, до штабу. В цей час я не передбачав, що може вийти з цього пізніщий трагічний кінець. Я був певний, що хиба буде направлена, але помилився.

В одній із вулиць, правдоподібно зі Софійської, мене зустрічає двох партійних товаришів. Один мене знає, другий ні. Я не пригадую собі ні одного з них. Вони вже знали від когось, що я в Києві і мене шукали. Наскоро обговорюємо ситуацію і приходимо до висновку, що сталось велике непорозуміння, що положення можна ще спасти і що його треба спасати. Умовляємось, що вони, мобілізувавши для цього ще когось, зроблять основну розвідку в Києві, і про все дадуть знати мені на двірець, а я мав все приготовити в штабі. Говорилось про потребу активного виступу супроти денікінців.

Іду самітними вулицями на двірець. Біля університету якийсь панок тиче мені безплатно газету. Розвертаю її і читаю щось приблизно таке: „Наша доблестная армія взяла Кієв“. Десь за рогом дістаю іншу газету.

Ці вістки викликують у мене страшне почуття сорому. І справді. Добровольці вступили в Київ перед кількома годинами і мають вже два часописі. Вони взяли Київ!? Миж вступили ще вчора і не маємо навіть метелика.

Вже аж на Безаківській вулиці, я починаю зустрічати старшин і козаків. Багато їх іде вже без зброї. Кажуть, що їх обезброїли добровольці. Знаходяться між ними і такі небораки, які говорять навіть про чемність добровольців, бо мовляв мене обезброїли і сказали іти туди, звідкіля прийшов.

На містку з Безаківської вулиці на двірець, стоять зі скорострілом стрільці. Проходючи мимо них, кажу, щоби нікого на двірець не пускали.

На двірці, особливо в середині, повно стрільців. Відчувається якась розгубленість. Майже всі між собою багато говорять.

Виходжу на перон. З лівого боку аж десь у кінці перону видно коло старшин. Іду до них. Посередині кола стоїть високий, стрункий старшина і щось авторитетним тоном говорить, а всі з респектом його слухають. Чую, як він каже, що ген. Краус ще не повернувся і без нього виїжати з Києва не можна. Аж приїде ген. Краус, тоді побачимо, що нам робити. На моє запитання: Хто це? сот. Б. Гнатевич відповідає мені, що це начальник штабу 3-го корпусу от. Льобковіц.

Льобковіц свою розмову продовжує і між іншим висловлює міркування, що Київ мусить бути добровольцями вже так обсаджений, що виїхати нам вже і так мабуть не вдасться. Я втручуюся у розмову і схвильованим тоном перечу йому, цебто що це є неможливе. Але саме в цю хвилю хтось біжить з двірця і кричить, що на двірці добровольці обезброюють наших стрільців. На моє запитання, чи багато їх? відповідає, що з 10 чоловік. Одже їх треба обеззброїти, і нас кількох біжить до двірця.

Могила укр. січ. стрільця Осипа Назаркевича в Ярославі. Памятник побудований жертвами ярославського громадянства. Покійний ур. 1892 р. в Ярославі, брав участь в боях У. С. С. весь час від 1914 до 1920 р., помер на сухоти в 1923. Світлив Тадей Скотинський.

Але в цю саме хвилю інші знову кричать, щоби сідати до вагонів. Переважна більшість біжить до вагонів. Другі навпаки, кричать, стояти на місці. Який дає розпорядок полк. Микитка, не чути. Добре чую, як начальник штабу, майор Куніш виразно кричить „гальт".

Я втручуюсь у не своє діло. Підбігаю до машиніста і рішуче кричу вперед. Потяг рушає вперед швидким темпом. Я бачу, що мені не вискочити вже у свій вагон, який далеко взаду. Я скачу до вагону, в якому їдуть стрільці.

І тут несподіванка. Посередині вагону сидять два золотопагонники. По виразу облич видно, що вони переживають якусь трагедію. Але, побачивши мене, майже в один голос: „Від кого ви втікаєте? що ви робите? Ми українці, які були мобілізовані. При першій нагоді перейшли до своїх. Таких як ми в Добровольчій Армії багато. Всі вони при першій можливости перейдуть до Української Армії". Після слів, мене ще більше охоплює сором. Вірю, що вони кажуть правду. Переконаний в тому, що тікати нам не було від кого.

А тут до всього мене мучить ще і те, що я втрутився не в своє діло. Знаю, що машиніст міг пустити машину і без моїх заходів. Може він і зовсім не звертав на мої слова уваги, але свідомість того, що я держучи револьвер у руках, кричав вперед, мене мучить. Відповідати за свій вчинок я не боюся. До нього мене спонукало з одного боку те, що я перед хвилиною чув від от. Льобковіца а з другого боку — факт обезброєння стрільців на двірці. Все це промовляло за те, що штаб мусить бути подальше від згаданих подій.

(Докінчення буде).

Дві нові вістки про коліївщину

Подав: *д-р М. Антонович.*

Серед паперів Державного Пруського Архіву в Кенігсберзі (Etats-Ministerium 111, g—j) що обіймають польські справи XVIII. століття, находяться під р. 1768 два звіти пруського посланника у Варшаві Бенуа (Benoit), що присвячують досить богато уваги великому повстанню на Україні. З дальшого тексту реляцій видно, що таких звідомлень мусіло бути більше — можливо, що копії з них пощастить ще знайти в інших архівах.

Перше, що впадає в очі при читанні реляцій, це ніби слаба поінформованість резидента: в хронольогічно першім звіті з 16. липня пише він про здобуття Гуманя гайдамаками та слідуюче потім втихомирення руху російським військом, а в другім, більше як місяць пізніще (22. серпня), сповіщає про нове поширення повстання. В данім випадку Бенуа очевидно просто совісно передавав своєму урядові чутки, що носились по Варшаві, і тут маємо нове свідоцтво панічних настроїв серед польського громадянства, що ще довго після властивого кінця повстання, не могло втихомиритися. Цікавість реляцій власне і полягає у представленню того враження, яке викликала Коліївщина серед далекого населення Варшави та в країнах центральної Европи. А це враження було видно не мале, бо Бенуа свідчить, що сусідні з Польщею держави були занепокоєні подіями на Україні. Туреччина і Прусія зміцнили варту на кордонах, а Угорщина крім того посунула до сумежного з Галичиною Спишського староства (Starostei Zyps) два гусарські полки, забезпечуючи себе на всякий випадок. Ці заходи для забезпечення являються в очах резидента щонайменше зовсім зрозумілими; він же сповіщав, що з одного боку гайдамаки були в Збаражі, а з другого, що вони роблять напади на Молдавію. Саме повстання представляється Бенуа як селянський бунт, до котрого він займає негативне становище. Деякі дані про німецький відділ, заскочений раптовим розвитком повстання підчас ремонту коней на Україні, знайшов др. Олянчин серед паперів архіву в Бресляу.

Відомости про занепокоєння в Европі з приводу короткотривалого повстання на Україні є найцікавішим матеріялом, який дають реляції пруського резидента.

Бенуа до пруського уряду[1]) в Кенігсберзі, Варшава 16. липня 1768.

Der Bauernaufstand in der Ukraine wird vermutlich wohl bald gehemmet werden. Dieses Zeug hat dem Woywoden von Kiow allein einen Strich von zwanzig Meylen verheeret, und nur noch zuletzt das Städtchen Human, worinnen sie auf das grausamste gehauset haben. Es lief zwar die Nachricht ein dass zugleich ein Detachement von unsern der remonte wegen sich hiro in Pohlen befindenden Truppen daselbst zu Schaden gekommen wäre: allein ich erfahre anjetzo von sicherer Hand sich solche vorhero retiriret gehabt ehe der Sturm vor sich gegangen. Es ist auch schon ein Russisches Corps dort angelangt, welches dieses Human wieder weggenommen und an 8(0 solcher Bauern darinnen gefangen bekommen, wovon ein guter Teil ihren gehörigen Lohn bekommen werden.

Бенуа до пруського уряду в Кенігсберзі, Варшава 22. серпня 1768. Спершу звіт про сутички конфедератів з росіянами і їх поразки.

Man muss hoffen dass dieses wo nicht alles auf einmahl endiget, doch ein grosses dazu beitragen werde, welches aber der Erfolg erst lehren wird, denn in der Ukraine geht der Bauernkrieg wieder von neuen an, und haben die Haydamaken denen jüngst erhaltenen Nachrichten gemäss wieder aufs frische 3 Städten und 40 Dörffer gänzlich verbrannt wober über 6000 Seelen massacriret worden. Sie sind nicht allein bis an der Wolhynischen Grentze in Zbaras gewesen, sondern haben auch wieder neue Excursiones in die Moldau gemacht daher denn die Türken eylen ihr Cordon zu ziehen und patrouillieren zu lassen, so wie solches an unserer und der ungarschen Grentze geschiehet. In der Starostey Zyps sind sogar zwei Regimenter ungarische Husaren eingerückt, um solche wieder allen Anfall zu decken.

[1]) Preussische Regierung.

У московському полоні

(1916—1918 рр.).

Написав: *Михайло Островерха.*

Коли наш відділ У. С. С., захоплених у полон під Потуторами в серпні 1916 р., привели москалі до Гусятина, то тут мене, з поміж 300 люда всіх полонених, собі сподобали й забрали до канцелярії 26-го тил. етапу Ю. З. фронту. Мав я, з иншими трьома полоненими, яких я уже застав там, підмітати, мити підлогу у канцелярії, порохи змітати. Для мене УСС. та ще й фронтовика ця доля не була завидна.

Салдат запровадив мене на горище тієї камениці, де кватирував етап. До мене підійшли три австрійські полонені. Були хлопці молоді, прості, та щирі з очей. На виду здорові, червоні.

Один із них підійшов до мене ближче:

— Ти з якого реґіменту? — спитав.

— Українські Леґіони! — з нехіттю пригнобленим голосом відповів я, скидаючи з плечей наплечника.

— А! ти січовий стрілець, наш!? — і радісно, і здивовано відповів другий полонений, дещо старший. І зараз до тих двох, що гляділи на мене, ще їм чужого:

— Ану! Гараську, Івасю, зробіть йому постіль!

А до мене:

— Тут на горищі ми й спимо. Не журись, буде тобі добре з нами. Робота не важка та й ту самі зробимо. А ти будеш із нами, то буде нам веселіше. Їсти є що. Писарі люди добрі. Деякі офіцири паскудні... Але ліпше тут, ніж на фронті! з притиском сказав на кінець.

Горище було просторе. Чисто заметене. І не дуже й темно там було. Моя постіль була: на невисоких цегляних зложених стовпцях лежала стара бляшана вивіска, а на ній сінничок. Під головою наплечник. В день було ще тепло на горищі, бо дні ще були теплі, та вночі зуб за зуб не заходив, так було холодно: будинок бляхою критий.

Перший-другий день я й не виходив на божий світ. Їв і спав: відсипляв усі неспані ночі на фронті; усі труди, невигоди шляху в полон.

Третього дня біля 2 год. пополудні я вийшов на двір. Сонце сипало теплом. Вузькі, засмічені, розбиті вулички місточка завівали запахом цибулі, то вогким холодом. Я так тужив за приятелями з фронту, за тими, від яких мене відірвали, а їх погнали далі, що мов сліпий нипав якось чужо й несміливо по місті. І осіннє сонце збільшувало мою тугу. Розкинені де-де в передосінній стомленій зелені дерева, вбогі, похилі низькі хати були сумним тлом моєї туги.

Та ждали мене живіші дні.

⁂

Одного дня мене таки скортіло зійти з горища на долину й піти з моїми товаришами долі до канцелярії етапу, де вони прятали за себе й за мене. Я нічого ще не робив, а похожав по кімнатах і нипав. Мої очі зупинилися на друкованому листку паперу і я схилився над столом і читав: „Приказ ч. Н. Н. Арміям Юго-Западного Фронта". Перечитав одну сторінку аж до підпису ген. Брусілова включно. Став читати другий приказ. Аж тут, мов із під землі, як ревне:

— Шпіон! сукін ти син! Іш, австріяцкая сволоч!

Перше слово „шпіон" зморозило мене. З місця я не міг ворухнутися, ні слова промовити. У війну, та ще й полоненому, кинути увічі це слово, означало майже шибеницю.

Передомною стояв посинілий із люті „дѣлопроизводитель" етапу й „надворный совѣтникъ" Жіхарев. Він мешкав тут в одній з кімнат, останній, канцелярії. А про це я нічого не знав. Виповз ранком поглянути по канцелярії.

Я затинаючись, виправдувався, що я ніякий шпіон, що я не знав, що того не можна читати. А там не багато думаючи чкурнув на горище. Тут по хвилині намислу, дійшов до дуже простої постанови: все шмаття вбрати на себе й, без наплечника, гайда втікати: і то ледве почне смеркати. Звірився з моєю тайною товаришам. А вони з жалем за мною признали, що иншого виходу з цієї халепи нема. Вони ж принесли мені цукру, хліба й дещо мясива.

День ліз, як черепаха. Кожний більший гамір на долині трівожив мене. Сонце стояло на небі, як прибите до тієї синьої безодні. І коли почало хилитися до заходу, на сходах застогнали чиїсь важкі кроки, хтось ішов на горище. Ще хвилина і під грімкий стукіт мого серця, на дверях зявився посильний салдат із канцелярії:

— Пан, тебя завйот надворний советнік, — супокійно сказав.

Якусь хвилину я стояв, не ворухнувшись.

— Чевож стаїш? — Ізволь самной!

В тій хвилині иншого виходу не було: треба було йти за ним. Ішов я, як тіло без душі. В голові шибалися думки: як воно буде?

В канцелярії етапу я зупинився таки біля порога: я таки постановив утікати — вирватись в останній хвилині. На мене дехто з писарів, яких у цій кімнаті було чи не пять чоловіка, поглянув питаючими очима.

На порозі діловодного кабінету появилася низька приземкувата постать діловода. Глянув на мене понад окуляри й, показуючи на мене пальцем, до всіх сказав:

— Ета австріяцкая сволоч, ето шпіон!

Усіх очі звернулися на мене.

— Он чітал, понімаєте, приказ по нашім арміям Ю. З. Фронта, — обвинувачував мене діловод.

Врешті один із писарів, худорлявий на виду, лисий, швидкими очима забігав і спитав:

— Пан, разве знаєш чітать па русски? — вриваним московським наголосом спитав мене.

Я замнявся, але відповів:

— Та знаю!

— Ти какое учіліще кончіл? — питав далі мене.

Я не зовсім зрозумів це питання й тому не відповідав.

— Ти в какую школу хаділ? — повторив він.

— В народню, а потому до ґімназії, але ще не скінчив, — відповів я.

— В ґімназію? Туди... — І далі серед загального сміху говорив:

— Ваше Високоблагородіє! Скільки нас тут є, не були в ґімназії. А ви хочете, щоб він, що бував і в ґімназії, що жив не в Росії, та щоб не читав друкованого слова! І який він шпіон?!!

Мені стало лекше. Той самий писар, мій оборонець, підійшов до мене й, відчинивши двері, випхав мене до коридору й сам зі мною вийшов. Тут сказав:

— Старий дурак! Не бійся його! Знаєш читати — ну й харашо. Скажу про тебе капітанові Розенбергові, який є командантом етапу, а він із хахлів. Завтра рано піди до нього.

Підзорливо слухав я цього москаля. Він усе те говорив таки щиро. І як пізніше я переконався, це була дуже добра, ввічлива, вирозуміла людина. Та я не вірив. Повернувся на горище. І став лаштуватися до втечі. Двох моїх приятелів по горищі пішли в місточко подивитися, чи стоять на мості вартові. Заходило сонце, як вони вернулися. Обидва не радили мені тікати: на мості стоять вартові, в селах Чабарівці, Васильківцях, та в инших сусідніх стоїть постоєм військо. Про це вони довідалися від інших полонених. Сказали мені, що той писар, який мене втихомирював, це Євдокімов, дуже добрий і поважний чоловік.

Я й лишився.

Ранком на другий день не пішов я сам до команданта етапу, а покликали мене до нього. Я з деяким несупокоєм увійшов до нього. Це був старшина середнього кремезного росту, чорноволосий, карооокий, літ під 42. Широке обличчя, вистаючі вилиці додавали йому виразу сили.

— Ви з якого полку? — спитав.

— Українські Січові Стрільці.

— Чи це чисто український полк?

— Так!

— І командний склад, діловодство, команда і все по українському?

— Все!

— Ви не бійтеся, говоріть правду. Я вас питаю не для службових цілей, а для себе, хочу знати це.

Він говорив по московськи, я по українськи, бо врешті й не знав іще московської мови. Розмова тягнулась довго й цікаво. Попросив, щоб я дав йому, як маю, якісь світлини: я дав йому Софію Галечко, Олену Степанівну, Грицька Косака і ще якісь.

— Учіться швидко московської мови, то лишу вас на праці в канцелярії — сказав на прощання.

І хоч не сказав мені сісти підчас розмови, то руку на відхідному простягнув.

Не проминув і місяць, а я вже робив якісь копії, бив на шапіроґрафі всякі „прікази“ та „наказанія“. І в цій ділянці я довго працював.

Незабаром капітана Розенберга забрали. І він, відходячи, поручив мене новому командантові етапу, що звався полковник Тілло. Це був петроградець — штивний, гордий, завсіди вичепурений, але справді добра людина.

З діловодом Жіхаревим ми, як би можна так сказати, сприятелювалися. Це справді був старий чудак. Його блискуча, червона, сита лисина, гармонізувала з великим черевом. Його масні, сірі очі і мляські уста та широкий ніс робили з нього типового гоголівського героя.

Наші з ним розмови були дуже смішні. Раз було пришиваю йому до сюртука ґудзик. А він таку розмову починає:

— Ти відал Франца Іосіфа?

— Егеж, видал! — відповідаю, хоч із роду „нашого“ Францішка не бачив.

— Старий, уж скоро падохнет.

— Старий, та здоровий, чорствий, добре тримається. А прийде час, то вмре, а не здохне, — боронив я „нашого“ цісаря.

— Іш, сволоч ти австріяцкая! — сердився старий на мою зухвалість.

Незабаром „наш“ цісар помер і я програв перед старим діловодом, який був дуже радий.

На різдвяні свята (січень 1917) полк. Тілло дав мені перепустку до с. Чабарівки, куди мене запросили сердечні, добрі й дуже гостинні панство Шанковські. В них пізнав я двох старшин з України з російської армії. Одного лиш прізвище памятаю: поруч. Попов, родом із Винниці. Цей старшина дав мені свою адресу — стояв із своєю частиною в Гусятині галицькому — й просив зайти до нього.

Зараз по святах я й пішов до нього. Він увесь час випитував про Галичину, про наш полк У. С. С. На відхідному давав мені книжок про соціяльне визволення, про революційні змагання в Европі. Казав: читайте й не показуйте всім, а бодай не кажіть, хто вам дає ці книжки.

Одного разу, десь біля 15 січня 1917 року, поруч. Попов мені просто сказав:

— Ви не важтеся тікати в Австрію. Незабаром тут у нас буде багато краще, як тепер.

Я, розуміється, з цих його слів нічого не второпав.

Та десь при кінці лютня 1917 р. (між 26—27) появилися перші лискавки перед бурею, що мала перевернути білий трон і поставити отой червоний. У „Кієвскій Мислі“ на останній сторінці десь з долини короткі новинки говорили про заворушення у Петрограді. Писарі між собою тихо, нишком шушукалися.

Врешті — в перших днях березня грім із лоскотом прорізав простори: революція. Гусятин, по тому боці річки Збруча, мале містечко, закипів. Спершу глухо: начальник участка, поляк підполк. Кривоблоцкий заходився ще, як міг, стримати рвучкі хвилі революції. Та ця нікчемна, слаба гать довго не видержала натиску: преса залляла містечко. На дорогах, у хатах, у канцеляріях, у крамницях, усі, хто вмів читати, усюди читали пресу, яка від першої до останньої широкої сторінки була забита подіями революції. Десь, мов із-під землі, виринула в цьому містечку юрба з червоними прапо-

рами: „Атречомся от старава міра!“ Заливало всі вулиці, проулки, жидівські темні сутерини. По жандармерії і слід загинув. На невеликому майдані почалися щоденні мітінґи, на яких найбільше горлали жиди, а то й жидики. Декуди й старшин почали побивати.

Заговорив і Київ. Прийшла й Центральна Рада. Всі москалі, без ріжниці політичних переконань загомоніли:

— Іш, хахли! Захателі Украйни!

Инколи на мітінґу зявиться й блакитно-жовтий прапор. Я серед юрби, з нашими галичанами полоненими, горлали:

— Хай живе Україна!

Юрба, яка складалася і з нашого галицького зза річки населення, і собі підхоплювала цей клич. Резолюціям на мітінґах кінця не було! А всі на одному кінчилися: на нічому.

На етапі зайшла зміна: на місце полк. Тілло на команданта етапу прийшов підполк. Сцепуро, а на місце Жіхарева на діловода прийшов заурядчиновник Гаврило Артемович Поплавський. Перший усетаки признавався до українства, другий належав до деструктивних типів малороса. Між иншим мене вже старий командант не поручав новому: в революції полоненим уже не було погано, надто тим, що працювали по канцеляріях. А врешті, всі салдати й підстаршини й чимало старшин брали активну участь у революції: мітінґи, резолюції, часописи. Тож у канцелярії було до біса роботи, щоб її у пору полагодити. Мене призначили писати прикази (з черновика) на машині, врешті „входящі та ісходящі“ вести.

Салдатня розпаношувалася. Всякі революційні комітети, суди, тощо росли, як гриби по дощі. Росло й безладдя.

Захотілося кепському акторові Керенському робити офензиву в Галичині. На фронт переходили маршеві роти й баталіони. Траплялося вже багато й українських частин. Бо тоді саме переводили вже українізацію Ю. З. Фронту. І одного разу такий маршевий курінь, переходячи через наш етап на фронт, улаштував невеличкий бешкет.

Почалося воно так. При етапі було дві роти (сотні) стариків. Вони рвалися до хат. А тут прийшов наказ, не давати нікому відпустки. Вони пішли й пожалілися перед салдатами з цього маршевого куріня, мовляв, підполк. Сцепуро самовільно заборонив пускати на відпустку. За якої півгодини вулицями ходили вже демонстранти салдати, які, ламаючи, кидаючи під ноги всякі інформаційні написи як „На етап“, „Етапна кухня“ тощо, викрикали: „Далой нєнужноє буржуйскоє учрежденіє!“ „На фронт буржуєв!“ „Под стєнку їх, а не на фронт“! Всі ті вигуки були спрямовані до підп. Сцепури. Він і вийшов до розгуканої юрби салдатні, став їм пояснювати, що є такий наказ. Нічого не помогло. А курінний комітет іще й постановив: здеґрадувати підп. Сцепура до рядовика й забрати зі собою на фронт. Шкода було й говорити: цеж постанова курінного солдатського комітету.

Біля 8 год. вечора прийшов на етап ротмістр Решетило (літ 60 мав, був командантом одної з етапних рот), щоби перебрати від підп. Сцепури етапну владу. Підчас перебирання етапу один солдатина з комітету маршового куріня так питав старика з етапної роти:

— А етот старик, как?

— Етот нічево сєбє! — відповів салдат етапної роти.

— Ну дак, сматрі! м...! — загнув член комітету маршевого куріня, дивлючись у вічі старенькому ротмістрові.

Біля 10 год. вечора при звуках марселієзи, знявши з підп. Сцепури погони, шинелю і гарні чоботи й замінявши все те на солдатське, і ткнувши йому в руки червоний прапор, відійшов курінь на фронт.

На четвертий день підп. Сцепуро вернувся: на фронті полковий солдатський суд розглянув справу і признав, що Сцепуро був невинний у справі тих відпусток. Та підп. Сцепура (який був дуже мила людина) забрали з етапу, а на його місце прийшов полк. Білінський. Мовчазний, високий, худорлявий, увесь сивий. Цей теж залишив мене в канцелярії етапу.

Прийшов липень. А з ним великий відступ російської, чи то пак уже тоді зукраїнізованої армії з Галичини. Відступали й ми. Зупинялися то в с. Сілець біля Козятина, то в Звяглі на Волині, то врешті на постійне — (якщо в революції може бути мова про щось постійне!) — в Корці на Волині.

Тут ми прийшли в жовтні 1917 р. У Петрограді до влади прийшли большевики. З цим переворотом по всьому краю пішла нечувана анархія. Армія мала два начальства: українське в Києві, що було зовсім на місці, але ж бо надсилав прикази й прапорщик Криленко.

І так українці слухали Києва, а москалі й малороси Криленка. Так було в нас на етапі.

Прийшов 1918 рік!

В той час на етапі писарі тільки те й знали, що, зійшовшись в одну кімнату в канцелярії, помітінґувати: новин до біса ще й першої ваги! Центральна Рада, хоч і невміло, але заходилася, примушувана подіями, братись до самостійного кермування Україною; в Петрограді большевики і початок їх походу на Україну; реєстрація українців у армії й в усіх установах державних; „ізбіратєльноє право“, розпорядок про яке прийшов від большевиків.

Із реєстрації пригадую собі такий момент. Командант етапу полк. Білінський, виповнивши спеціяльно на те присланий друк, вийшов із свого кабінету й до всі сказав:

— Про розпорядок Центральної Ради про реєстрацію українців у армії знаєте. Я почуваю себе українцем, так і виповнив друк. Робіть, як хто думає.

Говорив він по московськи, бо української мови й не знав. Але його заява мала ті добрі наслідки, що всі українці й деякі малороси, крім діловода Поплавського, признались до своєї народности.

А я почав самовільно українізувати „журнал

входящих і ісходящих бумаг". Інколи й инші письма до частин писав по українськи.

Прийшло й оте „ізбірательное право": комендантом військової частини, установи міг був стати і малограмотний чоловік, як дістав відповідну кількість голосів. Цей большевицький розпорядок, мав на цілі зумисне розкладати армію, яка стояла на Україні. Між етаповцями старшинами й солдатами пішла агітація: хто за ким. Нас кількох українців порозумілися і стали „во всю" агітувати за урядовцем Ліщенком: молодий, інтелігентний ще й українець, якого, за його розум, любили й москалі. Ми мусіли це робити: бо не було мови, щоб „старорежимець" полк. Білінський міг лишитися на свому становищі. Прийшов день виборів. Вибрали Ліщенка. І коли полк. Білінський дякував приявним виборцям за те, що вони досі були йому послушні, що він робив усе, що міг, щоб принести „користь революції", тоді з поміж солдатні такі вигуки лунали: „старий пйос"! „Сволоч!", „Буржуй"! тощо.

З приходом Німеччини й Австрії на Україну прийшла ліквідація етапу. Я вернувся літом у Галичину, де незабаром почалася організація революційних гуртків для повалення Австрії.

Тридцятьліття „фаркіхи"

Полева кухня або, як її популярно називали, „гуляш-канона", стала синонімом війська та воєнних походів. Не дивниця, вона — один з найважніших видимих організаційних знаків війська і символ сотні у полі.

Стрілецькі кухні під фронтом у Соснові в березні 1917 р.

Цікаво буде для наших читачів пригадати, що якраз цього року припадає тридцятьліття введення рухомої полевої кухні в европейських арміях. Сталось це після російсько-японської війни, що, як відомо, причинилась взагалі до модернізації армій під оглядом тактичним і технічним.

Полеву кухню перші ввели москалі та зараз же наслідували їх у цьому японці. — Европейські старшини, що брали участь в манджурській кампанії як глядачі і представники генеральних штабів, здаючи звіти зі своїх помічень, підносили розуміється і вигоду військової кухні. Вона і підчас походу могла варити для відділу їду. Найскорше вирішили справу німці, які вже в 1905 р. розписали конкурс на модель полевої кухні, для своєї армії. Зголошено цілу масу типів і врешті принято модель одної з фабрик залізних виробів в Ульм, яка й доставила перші двоколові кухні, що підчас походу варили 150 літрів зупи, не виливаючи ні одної краплини. Внедовзі розписано новий конкурс на чотироколісну кухню з умовиною, щоби можна було нею ріночасно перевозити 200 запасних пайок, відтяжуючи в цей спосіб вояків. За німцями ввели заразже нове практичне уладження австрійці, французи і другі.

Моделі полевих кухонь розуміється змінювали і уліпшували аж до найновіших, вже навіть змоторизованих.

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: *Теодор Марітчак.*

(Продовження).

З Жовкви до Куликова йшлося нам доволі добре. Дрібний легкий сніг стелився тихо й мягко на рівну муровану шосу, що дещо темнішим тлом відбивалася від завіяних закучугурених піль. Було спокійно, затишно й досить тепло.

Очевидно, без пригоди не обійшлося. Недалеко за Жовквою трахнули десь із боку нечайно два крісові вистріли й дві кулі свиснули між передньою сторожею і чвірками. Звідкіля стріляли, ніхто докладно не орієнтувався, бо гомін пішов між горбами. Ліворуч шляху подальше дрімало якесь село, праворуч у самітньому полі стояла придорожня коршма, а далеко за нею маячіла діброва. Два стріли зі сторожі вказували рішуче в напрямку коршми, так воно й виходило на здоровий розум, що тільки десь ізвідтам могли стріляти.

Задержали похід, розпустили розстрільну, щільним перстенем окружили коршму з усіми будинками, перетрусили все горі дном та нічого підозрілого не знайшли. Лише заколотили спокій переляканим і заспаним хазяям, жидам, та кільком здемобілізованим воякам нічліжанам, що ні зброї не мали при собі, ні стріляти не могли, бо справді спали. Обшукали й поле, чи хто не втікав, але й слідів ніяких не знайшли, а булоб видко, бо сніг у полі по коліна. Ми стратили там добрих дві години часу й загадки таки не розвязали.

Біля півночі прийшли ми до Куликова, майже цілого в руїнах ще з першого року світової війни, переночували там, чи пак перележали у школі на голій долівці або лавках кілька годин, і вчора на досвідках рушили у дальший похід.

З Куликова я вів передню охоронну стежу. Наложили багнети. Подальше за нами машерували сотні похідним порядком. Дорога була важка й прикра, від Куликова сніги й заметіль, а від села Пруси болото під тонкою верствою примерзлої землі. В одному селі під самими Винниками ледве ноги з грязюки витягали. Ми не йшли просто до Львова жовківською шосою, а колували з Дорошева на Пруси й Винники, щоб оминути польські Дубляни. Так нам порадили в Дорошеві наші люди, що їхали зі Львова.

Ось так машерували цілий день, з одним коротким відпочинком у Прусах, де настоячки розділили каву. До Винник зайшли пізно в ночі, куховарі зачали щось виварювати, але зробилося дуже пізно, хлопці з перевтоми позасипляли й мало хто йшов по менажу. Розділили це сьогодні на сніданок, а до решти доливають води, буде ще й обід. Такого тіста наварили, що хоч горшки ліпи.

Ми ночували в Німецькому Домі і по сусідніх хатах. В полудне відходимо до Львова. Говорять, що до Львова приїхали антантські делєгати.

Куровичі, 23. листопада.

Ми в Куровичах і щойно тут маю змогу записати події останніх днів.

В четвер 21. ц. м. пополудні наші жовківські сотні відмашерували з Винник до Львова. Наперед 3. сотня, скоро за нею обидві інші. Але ще у Винниках ми злучилися разом, бо дали нам провідника, одного поручника із Винник, що визнавався у львівському терені.

Ми йшли чвірками, тільки на кілька кроків попереду мала стежа-забезпека. Але зараз за Винниками, на скруті, заледве наші передні ряди висунулися зпоза придорожніх корчів — сипнули по нас із долини скорострільним вогнем. Це засілася на нас сильна стежа польської кінноти й під заслоною залізничого насипу в низу била по нас двома скорострілами.

В одну мить хлопці розскочились у розстрільну, край дороги й краєм ліса під Чортівською Скалою. Було трохи й замішання, бо нікому й на гадку не прийшло, щоб противник міг бути аж тут, під самими Винниками. В першій хвилині усі думали, що це якась помилка, що за насипом наше військо. Тому з початку ми й не відстрілювалися. Наш командант уже при перших стрілах допитливо звернувся до поручника провідника, але цей вибовтав кілька слів, побіг до своєї підводи позаду, з оспіхом завернув віз і майнув до Винник. Глумливо, гірко й болюче поглянув за ним наш командант. Тільки ми й бачили нашого „провідника“*).

Післали трьох стрільців, що самі зголосилися, на розвідку боком попід насип і скоро виявилося, що там справді ворожа стежа. Тоді вислали одну сотню назад, щоб із боку від Винник вдарила на противника, саміж ми від дороги розпочали сильний крісовий вогонь. Незабаром поляки відступилися**), не видержали вогню із двох сторін, та ще й повели зі собою одного нашого стрільця, з розвідки, що його взяли в полон на насипі. Але він незабаром вернувся здоровий і цілий, тільки без

*) Цим провідником був герой сумної слави четар Каравач, що представився нам „поручником“. В мойому спомині про цей епізод, друкованому свого часу у львівській „Раді“, я промовчав імя цього незнаного мені ближче старшини, думаючи, що він тільки хвилево стратив нерви й що може його цим скривджу. Тепер не маю щодо нього ніяких сумнівів.

**) Цей відступ польської кінної стежі був причиною т. зв. личаківського чуда, себто стягнення цілого правого польського крила, яке заняло було Личаків і мало замкнути перстень довкола Львова. Таким чином цей зовсім випадковий зудар під Чортівською Скалою врятував українське військо у Львові, а може й Уряд від повної капітуляції.

наплечника й без одного черевика; вирвався з короткої неволі трохи підступом, а трохи користаючи з їх поспішного відвороту. Зрештою нікому з наших нічого злого не сталося.

Міжтим западав уже й вечір. Ми заняли залізничий насип по обидві сторони віядукту й перестояли там до пізньої ночі. Не знали, що дальше робити. Вкінці залишили там одну сотню на заставі, самі ж вернулися до Винник десь уже біля півночі.

Як ми ще стояли на насипі пізно в ночі, зі Львова доносилася клекітня вибухів і зривів, світляні ракети раз-у-раз вистрибували огнистими гадюками над місто, а на небі білава луна від світла змагалася з кривавою загравою пожежі. Говорили, що це поляки роблять загальний наступ. (Щойно пізніще ми довідалися, що це наші перед відступом зривали муніцію й палили військові магазини).

Осьтак до самого Михайла я був уперше у справжньому бою, приймав мій хрестний вогонь. Колись цей день був у нас дома подвійним родинним святом — імянини мого покійного батька й старшої сестри.

Заледви ми вернулися у Винники й розкватирувалися, заледви жовківські хлопці полягали спати, тільки я з кількома підстаршинами й стрільцями залишився в поготівлі, як прибіг наш командант із незнайомими нам чужими старшинами і вдарили на алярм. Побудили всіх і наказали наоспіх збиратися у похід. Була 2. година по півночі. Але як усі були вже готові до відмаршу, прийшли знову й звеліли покластися спати в поготівлі при зброї.

Та спання тієї ночі нікому вже не було. У Винниках почався рух. Вже з опівночі зачали приходити гуртками українські вояки зі Львова й де-далі напливало їх щораз більше й більше, безнастанно цілу ніч і в день аж до обіду. Наші залишають Львів.

А рано наших жовківських стрільців уже не втримаєш. Розлазяться по місті й перемішуються з львівськими, заходять до винницьких шинків заливати вояцьке лихо й спізненого Михайла або покріпитися чаєм, бо нашу кухню, що попередньої днини залишилася була у Винниках, кудись завіяло. Навідуються також наші стрільці зі застави; оповідають, що разом з якимись львівськими запускалися двічі під Львів самотужки, першим разом зайшли до касарень на Личакові, другим тільки до бровару Грунда, в касарнях уже були поляки.

Міжтим наставав уже пізний день. Зібрав я жовківських людей, щоб не порозлазилися до решти, й повів їх до місцевої військової команди біля фабрики тютюну, де наш командант велів себе шукати в разі потреби. Там поволі познаходилися старші й постягалися стрільці із міста, хоч чимало іще бракувало.

У само полудне, коли кінчили роздавати обід і сотки вояків стояли гуртками довкола великої мабуть фабричної кухні, надлетіли зі Львова два польські літаки й почали кружити над Винниками, найбільше над цією частиною, де кухня. Повстало замішання, тут і там почали стрільці безладну стрілянину до літаків та цим тільки збільшили переполох. За хвилю літаки відлетіли й поволі люди вспокоїлися. Жовківських стрільців і ще якусь частину, що трималася купи, закватирували в боєвому поготівлі у великому порожньому будинку біля фабрики. Там ми дожидали дальших наказів.

Раптом, була 2. година, з надвору почувся крик і метушня, а рівночасно зарататакали скоростріли. Це польський панцирний поїзд підїхав зі Львова під самі Винники й від мосту бив скорострілами по горішній частині міста переповненій українським військом. Відізвалася й гармата, бє на фабрику шрапнелями. Наші стрільці кинулися до вікон, ніхтож не знав, що сталося, а там на дворі вояцтво втікає у страшному замішанні й переполосі. Захопила ця паніка й жовківських людей і тих, що з нами кватирували. Всі пустилися навтікача, один на одного не зважав, ніхто не питав, як і куди, кожний „спасав" себе. Незабавом широкий битий шлях із Винник на Вайнберген виповнився від рова до рова збитою юрбою нашого вояцтва, що сунуло безтямно на схід, куди очі несуть.

Втікали всуміш ріжні військові частини, втікали молоді рекрути й досвідчені загартовані боєвики, втікали всі, хто мав ноги. Гуртки вояків, що пустилися із Винник горі фабрикою, руками й ногами проривали дротяну огорожу, щоб видістатися на дорогу. Люди кидали свої наплечники, хлібники, накривала, набійниці, муніцію та інше військове добро, а тут і там на шляху або в придорожньому рові лежав відкинутий багнет або кріс — вояцька зброя! Тритижневі бої у Львові, нічний вихід з міста, замішання у Винниках, нечайна поява панцирки, все те зложилося на паніку перевтомленої маси. Але тут діялося щось крайнє безглуздого, божевільний переполох відібрав усім і останню крихітку здорового інстинкту: дві до три тисячі вояків, здебільша загартовані боєвики втікали перед панциркою привязаною до залізничих рейок втікали якраз попри самі ці рейки! А що булоб, якби панцирка поїхала собі дальше, могла це спокійно зробити, і посипала скорострілами по відкритій кольоні вояцької юрби? Аж дивно, що при тій паніці обійшлося без більших жертв, тільки один стрілець упав на фабриці від шрапнелі.

Щойно на горбку за фабрикою кількох старшин намагалося задержати цю повідь переляканого вояцтва. Величезна більшість покотилася дальше на схід, але деякі таки прохололи. Не від старшинських револьверів, ніхто з тих старшин не поважився б на таке очевидне самогубство — розмісилиб його ногами, — а від їх приміру. Спокій та рівновага цих кількох старшин поділали. Незабаром зібралося кількадесять людей і розпустили розстрільну в обидві сторони дороги фронтом на Винники.

Я пішов у розстрільній на південь від дороги, на винницьку діброву. Було нас 30—40 крісів, здебільшого придніпрянські козаки зі загону отамана Долуда, кількох стрільців зі залоги Цитаделі та нас двох жовківських — я та один стрілець. Проводив козацький старшина, сотник (чи не адютант Долуда штабскапітан Карась?), та один старшина із львівських у шоломі, мабуть теж зі залоги Цита-

делі. Цею розстрільною ми три рази пересунулися через діброву, шукали догіднішої позиції, перестояли там довший час і вкінці під вечір стягнули розстрільну. Вже починало смеркати, як ми чвірками вийшли на головний шлях, де вже не було й живої душі, й подалися на Підберізці. Але на роздоріжжі перед селом стояли два кінні вістові, що спрямували нас на село Миклашів. Потиснуло морозом.

Пізно в ніч зайшли ми до цього села й одинцем мусіли впихатися на кватири, бо всі миклашівські хати й стодоли були вже переповнені нашим військом із Винник. Я ледве найшов приміщення в одній бічній хаті, де на долівці лежали покотом незнайомі мені стрільці й старшини зі Львова. Але ще й після мене прийшов один спізнений нічліжанин. Як наші господарі впустили його до хати, він зімлів на порозі нашої світлиці. Це був молодий юнак у гімназійному однострою, що вийшов зі Львова вже після заняття міста польським військом.

А сьогодні передполуднем я виїхав з Миклашева до Курович. Назбиралося нас до десяти вояків, а підводу доставили нам із власної понуки миклашівські селяни. Ми виїздили майже останні, більшість нашого війська ще раннім ранком вийшла з Миклашева до Курович. Селяни попередили нас, щоб не їхати на Білку Шляхотську, бо там цивільні вояки стріляють на наших вояків. Знову ж деякі з мого нового гуртка не хотіли їхати на Підберізці, щоб не наближуватися у сторону Винник. А це одинокі дороги з Миклашева до Курович. Ми бачили, як кілька підвод перед нами пустилося навскісь по бороздах до головного шляху, не зважуючись на жадну із цих доріг. Вкінці ми рішилися на Підберізці.

На головному шляху зустріли ми гурток стрільців, що йшли просто з Винник. Були в доброму настрою, переночували у Винниках, наплечники в них як гарбузи. Вони з утікачів сміялися. Також кухарі якоїсь львівської частини спокійно переспалися у Винниках і щойно тепер їхали до Курович. А на їх підводі поруч кітлів, баняків і черпаків лежала подовгаста скриня повна — крісової муніції. Це малий кухонний шмірака, недоліток Михась (підчас війни багато таких бездомних дітей приставало до війська!) визбирував по дорозі муніцію, покинену вчора старими вояками. Був гордий на своє діло й показував нам кітли — там теж були набої.

Тут у Куровичах мають перевести реорганізацію нашої армії. Багато стрільців і старшин вицофалося кудись дальше. Зі жовківських стрільців залишилося до 50 — а було майже 200! — зі старшин чи не одинокий пор. Затварський. Я ще добре не розглянувся. Говорять, що таке саме з іншими частинами.

24. листопада.

Отже ми таки залишаємося в Куровичах і тут перегруповуємося. Сьогодні зробили збірку всього вояцтва й виявилося, що його більше як сподівалися, на фільварку аж зароїлося. Буде нас ще добра тисячка.

Зложили Боєвий Курінь та Відділ Гайдамаків, назбирали тільки тих, що самі зголошувалися добровільно тай то лише зі „старої війни". Молодих рекрутів відлучили й не приймали, хоч деякі просилися. Відпало й багато жовківських.

Мене разом із кількома жовківськими приділили до 3-ьої сотні Боєвого Куріня, а саме до 1-ої чети. Командантом нашої чети молоденький четар Петро Мінко, командантом нашої сотні поручник Юліян Целевич.

Поіменний спис нашої чети:

Мінко Петро, четар, Марітчак Теодор, однор. десятник, Черник Андрій, вістун, Олексів Павло, вістун, Павлюк Іван, вістун, Кардаш Петро, вістун, Бутинець Василь, старший стрілець, Влох Гавриїл, старший стрілець, стрільці: Білцян Діонізий („Гуцул"), Брама Василь, Булька Степан, Бурак Микола, Воробець, Вороцянка Степан, Герцик Йосиф, Гороховський Іван, Гринів Андрій, Демянюк Іван, Дзісь Йосиф, Забаранський Іван, Завадка Юрко, Іванюк Атанас, Калецький Микола, Клюба Іван, Лема Іван, Макітра Василь, Малюх Олекса, Молдаван Георгій, Олійник Юрко, Пригода Олекса, Саламонович Василь, Соловій Микола, Стефанишин Петро, Федунчик Михайло, Шевчук Василь, Шмігельський Олекса, Шпот Михайло. Дещо пізніще прийшли: вістун Гуль Григорій та стрілець Козярський Петро.

25. листопада.

Сьогодні розіслали стрільців на сусідні села збирати харчі для війська, бо в Куровичах нема що їсти. Досі кормили нас куровецькі селяни, вони діляться з нами останнім, але за тих кілька днів ми вже обіли село до чиста. В кожній хаті по кільканацять вояцьких шлунків, а село не багате тай знищене війною — ще досі частина села від Львова лежить у звалищах і згарищах з першого року війни.

Мене з кількома стрільцями післали на збірку хліба до недалекого Станимира. Тамошнього вчителя, ні війта, до яких я звернувся, не було дома, поїхали до Перемишлян на повітову нараду. Зате знайшлися два радні й пішли зі стрільцями по хатах, голосити збірку. Але вістка про ціль нашого приїзду вже лискавкою пішла по селі, не треба було й обходити. До громадського уряду і на підводи почали жінки приносити хліб, муку, крупи та інші харчі. Видко було, що дають радо на наше військо, деякі ще й оправдувалися, що їх на більше не стати. За дві години ми мали повні підводи. Подивляю наше село.

Міжтим я пішов до школи, куди вчителева дружина запросила мене на обід. В товаристві вчителевої родини, панства Гречанівських, минуло мені кілька приємних хвилин, що нагадували мені мій дім. Пані Гречанівська оповідала багато про свого сина й показувала його світлину — поляг у війні при Українських Січових Стрільцях.

Я розпрощався, перед школою вже дожидали мене наші підводи. Прибігали ще й тут задихані жінки й докидали всякого добра. На одній підводі лежали дві гуски, перерізані шийки звисали на колесо. Це наші стрільці, що збирали в горішньому кінці села, забрали в панському дворі. Мені стало трохи ніяково. (Далі буде).

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. ІІІ.

ЗАМІТКА. В ч. 3. „Літопису“ за біж. рік, на ст. 24, у другім стовпці бібліоґрафії, третя позиція здолини, при прізвищу автора Пузицький, просимо виправити ініціял „Н“ на „А“.

Пузіцький Г. ґен-хор. Ще в справі 10. і 11. листопада 1920 р. (Лист до Редакції). „Літопис Черв. Калини“. Львів 1933. 4°, ч. 4, ст. 8—9.

1920. XI. Перша кулеметна дивізія. Спростовання поданих інж. Пекарчуком відомостей в його статті: „Правда про 10 і 11 листопада 1920 р.“ в „Літопису Ч. К.“ 1933, ч. I, ст. 8—9 у відповідь на статтю сотн. Б. Монкевича: „З останніх днів боротьби“.

Прізвище автора подано в неправильній транскрипції, треба Пузицький А.

Пушкарський І. Революція в селі Миколаївці. Васильківський район на Дніпропетровщині. „Вісти“. Харків 1927, ч. 252.

П. Ш. Коли українська фльота зявилася на козацькому морі. „Неділя“. Львів 1935. 4°, ч. 18. ст. 3.

21. IV. 1918. Севастопіль.

П-юк Василь. Безногий кіннотчик. „Укр. Інвалід“. Календар на 1924 р. Львів. 1923. 8°, сторін 101—108.

Під Браїловом, с. Ворошилівка, проти черв. москалів.

Пять черновецьких закладників. Із споминів Н. Сп(инула). „Буковина“ Чернівці 1918, ч. 22. (19. VII.).

5-ка. З місця тимчасового осідку 1-ої української стрілецько-козацької дивізії. „Вістник“ пол., літ. і життя“. Відень 1918. 4°, ч. 21, ст. 321—324.

Р. Юрій Магалевський артист-маляр, визначний громадський діяч. „Неділя“. Львів 1935, ч. 44, ст. 9.

Некрольоґ. Рівнож і военний діяч.

Рабій Франц, о. Арештування „москвофілів“ в Самборі в 1914 році. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. ч. 9, ст. 4—5.

Равич М., др. Тяжкі спомини. „Вістник Спілки Лікар. Пом. на Еміґрації“. Щипіорно 1923. 4°, ч. 3, ст. 18—22.

Хорі вояки в Любарі, листопад 1919 р.

Радченко Г., пполк. Під Чорним Островом (Із спогадів евакуації за Збруч у червні 1920 р.). „Літ.-військовий Вістник“. Каліш 1921. 8°, ч. 1, с. 48—53.

Напад большевиків.

Раєвський Василь, сотн. З моїх споминів 1917—1919. „Кал. Ч. К.“ на 1932. Львів 1931, 8°, сторін 26—35.

18. п., його українізація, партиз. відділ і бій під Корняківкою (Чернигівщина). Чернигів. Конотоп. Відділ Лукашевича. С. Шабашнів. Проти червоних москалів.

Ратгаус О., бар. В Ілдиз-Кіоску (З „Літопису“). „Кал. Черв. Кал.“ на 1927. 8°, ст. 78—80.

Укр. посольство до Туреччини.

Ратушняк Д., хор. Театр „Просвіти“ в Ланцуті. „Син України“. Варшава 1920. 4°, ч. 7, ст. 7.

Збірна станиця, культ. праця.

Рафальський, пполк. Історія военного мистецтва — Наполеонівська стратеґія. Стрілково 1921. 4°, ст. 1—33.

Реферати. Літ. видання таборового журн. „Наша Зоря“.

Р. Борис. Українські сили під Московією 1920—1935. Львів 1935, 16°, ст. 32.

Збройній боротьбі присвячено розділ: Кріваві повстанчі роки.

Р. Борис. Чому Крути?! Львів 1936. 16°, ст. 32.

Укр. військовий рух. Серед вояцьких мас. Перший український полк. 1. Всеукраїнський військовий зїзд. На вищий щабель розвитку. 2. Всеукр. військ. зїзд. Військо йде на пролом. Третій військовий зїзд. Починається розклад.

Реальні сили Української Республики. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 4, ст. 2.

Військо.

Ревакович Т. З історії недавних днів. Перший напад на Тухлю (від 27. IX. до 12. X. 1914). „Діло“. Львів 1915, чч. 21—28.

З часів світової війни. Проти москалів.

Ревізія процесу інж. Волод. Панькова. „Нов. Час“ Львів 1935, ч. 176, ст. 6.

Редакція. Про нашу військову термінольоґію. „Табор““. Каліш 1928, 8°, ч. 9, ст. 114—120.

Редакція „Хліборобського Шляху“. Наступ руїнництва (Про психольоґію т. зв. „розколу серед гетьманців“). „Хлібороб. Шлях“. Львів 1932. 8°, ч. 7—8, ст. 160—166.

Торкається також особи б. гетьмана П. Скоропадського.

Реєстр юнаків І. випуску Спільної Військової Школи, підвищених до першої старшинської ранґи 5. листопада 1919 року. „Прапор України“. Камянець под. 1919. 4°, ч. 1, ст. 17.

Резолюції і протести. „Вісти ЦК в Польщі“. Варшава 1927. 8°, ч. 14—17, ст. 48—74.

З приводу суд. вироку на убійцю С. Петлюри.

Резолюції третього українського військового зїзду в Києві. „Гром. Думка“. Вецляр 1917. 4°, ч. 88, ст 1.

Рембалович І., пполк. Рейд 1921 року. „За Державність“. Варшава 19. Збірник 3. 8° в., ст.

Решетило-Мицак Петро, б. стр. І. п. п. ім. Дорошенка в Києві. Зі споминів сімнадцятьлітнього новобранця. „Кал. Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 51—66.

З Галичини до Києва. Бої з большевиками в околицях Києва. Відворот через Фастів до Проскурова. Галичина 1918—1919.

Рибак Яр. Спомини з Жовкви. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1921. 4°, ч. 6, ст. 4—10; ст 6—8; ч. 8. ст.

Про підготування до перевороту в Жовківщині

в осени 1918 р. Час від 26 жовтня до 20 грудня 1918 року.

Рибалко-Рибальченко, пполк. Якою буде німецька армія? „Табор". Варшава 1935. 8°, ч. 25, сторін 60—61.

Різників І. З діяльности Українського Червоного Хреста. „Воля". Відень 1919. 8°, т. 4, ч. 2, сторін 63—66.

Річинський А., др. Бої за Володимир Волинський. З оповідань учасників записав.... „Літопис Ч. К." Львів 1930. 4°, ч. 7—8, ст. 14—16.

У. С. С. Сіра дивізія, укр. сотня Ярощука. Володимироволинський загін і боротьба з поляками 3 ілюстр.

Р. К. За ключ до Львова. „Літопис Ч. К.". Львів 1931. 4°, ч. 7—8, ст. 2—4.

Гора Хима к. Бережан. 2. гал. корпус. 2. курінь УСС. Проти поляків.

Р. К. З боїв Бриґади УСС. під Бережанами 22. VI. 1919 „Стрілець". Борщів 1919, ч. 41—43.

Р. К. Історія одного кандидата на „вожда". Політичний життєпис провідника „націоналістів" Е. Коновальця. „Гром. Голос". Львів 1934. чч. 24—26.

Р. К. Історія одного кандидата на „вожда". Політичний життєпис провідника „націоналістів" Е. Коновальця. Львів 1934. 16°, ст. 32. Відбитка з „Гром. Голосу" 1934, чч. 24—26.

Вступ. Старий провідник... молоді. Ундівська ідеольоґія і тактика „вожда". Австрійський офіцер. Часи Великої Української Революції. Нереволюційна поведінка підчас правдивої революції. Коновалець як диплєомат варшавського періоду уряду С. Петлюри. Нова „диплєоматична" роля Е. Коновальця.

Р. К. Наступ на головний двірець у Львові. „Нов. Час". Львів 1925, ч. ... (листопад).

Р-кий І., сотн. Спомини з львівських листопадових днів 1918 р. „Укр. Скиталець". Ліберець 1920. 4°, ч. 1, ст. 3—9; ч. 2. ст. 4—13.

Рогатинович Сидір. На Маківці. „Укр. Слово"". Львів 1915, ч. 163. ст. 2—3.

У. С. С.

Рогатинович Сидір. Св. Вечір в полі „Укр. Слово" Львів 1916, ч. 6, ст. 4.

У. С. С.

Рогатинський І. Війна між двома селами. (Епізод з революційних днів на Великій Україні). „Кал. Черв. Калини" на 1934 р. Львів 1933. 8°, ст. 25—30

II. 1918 рік, сс. Кучерівка і Студеник, глухів. повіту. Спілка з большевиками проти України. Бої між собою за здійснення большевицьких гасел.

Рогатинський І. Глухівська траґедія. „Життя і Знання". Львів 1930. 4°, ч. 5.

Укр. погром в Глухові 6. і 7. березня 1918 р.

Рогатинський І. Памяти от.(амана) Кирила Карася (команданта Х. гарматного полку УГА). „Кал. Черв. Кал." на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 97—101

Боєва діяльність від часів Центр. Ради до червня 1920 року.

Рогатинський І. Чортківська офензива. „Калєн. Черв. Кал." на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 58—64.

6—28 червня 1919. 4-та золочів. бриґада 4-тий гарматний полк. Ґрупа „Південь".

Рогенко Вас. В чім повинні завдячити союзні держави Росії у війні 1914—1918 рр. (Думка військових специялістів). „Червона Правда". Камянець под. 1922, ч. 98.

Рогозний Гриць, сотн. Базар. Чернівці 1934. 8°, ст. 84.

Вступ. Польські табори. Підготовка повстання. Що діялося в цей час на Україні. Підготовка до вимаршу на Україну. Дальші боєві операції. Епізоди. Марш на Київ. Відворот армії. Бій під м. Базаром. В повстанчому загоні. Траґедія 359-ох. Ліквідація повстанчої акції. Епілог.

Рецензії і замітки

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ. Матеріяли до історії війська українського. Збірник 5. Каліш—Львів 1935, в. 8°, ст. 20. Ц. 6.50 зл. Видання Укр. Воєнно-Історичного Т-ва.

З приємністю беремо до рук цей грубий том зі сталевого коліру обгорткою, окрашеною такою промовистою графікою небіжчика П. Холодного. Чепурно видана, а на наші часи навіть люксусово, на добрім папері, з численними мапками-схемами, вкладаними на крейдовім папері ілюстраціями (серед них є навіть друковані в 4 фарби) ця книжка без сумніву належить до шедеврів нашої видавничої продукції. А її многосторонний і поважний зміст становить цінний вклад в нашу визвольну літературу.

Кожда з 13 статей цього Збірника прочитується з неослабленим зацікавленням і багато дає до роздумувань. До більших статей, з яких тут подано лише початки, всі належать широко знаним військовим діячам і вже іспитованим на полі літературної діяльности ген. А. Пузицькому (Боротьба за доступи до Києва), ген. Ол. Удовиченкові (Від Дністра до лінії перемирря і відворот за Збруч), полк. В. Савченкові (Нарис боротьби війська УНР на Лівобережжі), пполк.А. Марущенкові-Богданівському (Матеріяли до іст. кін. Лубенського ім. М. Залізняка полку). Стаття ген. А. Пузицького мемуарного характеру і відноситься до першої половини 1919 р., коли по поваленню гетьманату війська Директорії, залишивши під натиском червоних москалів столицю, рушили пляновим походом на її відбиття. Описувані події розвивалися на Мозирському і Київському фронтах Північної Групи. Автор подає масу нового і цікавого матеріялу щодо осіб і акцій цього знаменитого походу, шкода лише, що подекуди виходить з рівноваги, що помітно в місцях, де пише про отаманію і в деяких різких характеристиках.

Статті ген. Ол. Удовиченка і полк. В. Савченка це наукові воєнно-іст. розвідки. Одна присвячена останньому походові 20 р., а друга революц. зривові проти скоропадщини 19 р. на Лівобережжі. Нетерпеливо чекається на закінчення обох статей.

Матеріяли до полку Залізняка представлені в 5. Збірнику лише одним розділом, але свідчать про пильну увагу автора до призбирання властивого матеріялу. Темою праці автора, як він подає в пе-

редмові, був укр. козак, вояк без держави, що мусів власною кровю її ще здобувати, непризнаваний ні чужими народами ні своїм. То є дуже цікавий і оригінальний підхід до теми.

Є ще й друга стаття, присвячена поодинокій військовій частині, це займаючо описана історія першої укр. гарматної частини (Полк. К. Смовський. Гайдамацький кіш Слобід. України та його артилерія в 1917—18 р.). Позатим живо описувані події доповняють цілий той матеріял, що становить у нас відокремлену рубрику т. зв. Крутянських подій.

До більших статей належить ще стаття знаного мемуариста і давного укр. діяча д-ра М. Галина (Спостереження і враження військ. лікаря з вел. війни і революція — продовження). Вміщений тут розділ „Командний російський Генералітет", написаний на підставі особистого знання вищих рос. військових достойників, є просто архитвором сатири.

Невтомний історик нашої фльоти С. Шрамченко дав новий і великого значіння артикул „Закон про державну укр. фльоту і його виконавці" (до того дуже гарні ілюстрації).

Як цікаву новельку читається талановито написане „На переломі" Ю. Науменка. Цікаве не лише історично, але й психольоґічно. Темою переведення самотужки українізації військової частини молодим недосвідченим старшиною, ідеалістом, якими були всі ці божою милостю творці свого війська, що інтуїтивно відчули його вагу в часі стихійного переродження народу в націю.

Цікаві уривки споминів Я. Водяного про виступ Вільного Козацтва проти москалів у Винниці, хоч так і не лишилося знаним, чи до якогось бою дійшло, і Ю. Липи про одеську учнівську Січ. В цім Збірнику окінчення воєнно-іст. розвідки сотн. О. Переяславського про бій під Лоєвом під ком. М. Кричевського, розвідка ґен. В. Дашкевича-Горбацького про ґенеальоґію Остапа Дашкевича, написана з нагоди 400-ліття його смерти і бібліогр. показчик літератури про УСС-ів популярного вже бібліографа П. Зленка.

Почуваємося до вдячности Укр. Воєнно-істор. Т-ву за такий солідний під всіма поглядами Збірник і горячо поручаємо його читачам і молодим дослідникам нашого недавноминулого. Ціна 6.50 зол. є крайно приступна. **І. З.**

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

До цього числа долучуємо почтові складанки та просимо прислати ними передплату за II. чвертьрічча 1936.

Щиро просимо всіх П. Т. Передплатників, що залягають з передплатою за минулий рік та тих, що не прислали ще передплати на 1936., зробити це конечно в квітні.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 4. / Квітень 1936.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка